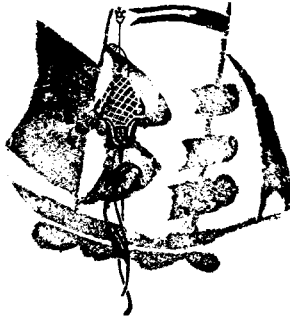

МИХАЙЛО ЯЦКІВ

ЖОВНІРСЬКІ ОПОВІДАННЯ

diasporiana.org.ua

СКРЕНТОН, ПА.
ВИДАВНИЦТВО ПРОСВІТНОЇ КОМІСІЇ
РУСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗА
1916.

**Українець не може називати себе свідомим,
як не знає, яка була історія його
рідного краю,**

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Історію України писали вже різні люди, однак ж ніхто
з них не був так приспособлений написати
ДОБРУ історію, як

професор Михайло Грушевський

що вчив української історії на львівському університеті
через шістнадцять літ. Крім численних строго-
наукових праць про українську історію
написав проф Грушевський коротку
популярну історію України п. н.

ПРО СТАРІ ЧАСИ НА УКРАЇНІ

Сю коротку історію України видала
Просвітна Комісія Руського Народного Союзу.

Коштує лише 40 центів.

**ЧИТКИЙ ДРУК, ЧИСЛЕННІ ІЛЮСТРАЦІЇ,
ГАРНИЙ ФОРМАТ**

Замовлення посилайте на адресу:

NARODNA WOLA

524-530 Olive Street,

::

Scranton, Pa.

ДУШІ КЛАНЯЮТЬСЯ

I.

В неділю сполудня йшов долі ставищем парубок Федір Сенич. Звідси справив ся він в гору молодником, аж станув право Поліщуків. Сей беріг зі смеречиною тягнув ся рівно до села, а між ними долина і потік. Смеречина була Федорови по груди. Він сів на пеня і глядів на той бік. Сад, з нього виглядає хата, з віддали як на долони, як на зеленій скатерти. Гень на обійстю мигнули рукави і скрили ся в зелени, як пара білих метеликів. Там червона хустина як мак серед трави, он діти грають ся як ляльки. Недільна благодать сполудня мріє лагідно над селом.

У Поліщуків женуть товар. Два хлопчики погійкують, воюють прутами. За ними Марта, як звичайно підводить. Марта, гей славно, лепська дівчина! Було не хихоче ся як інші, лиш поведе оком таким як у серни, погляне на дно душі — й нічо. Сходять в долину, товар іде до потока пити і ховають ся за смеречиною. Чути їх праворуч, ідуть доріжкою в гору, по-за Федора, вкінці стає тихо. Він виходить із захисту. Стежка ледви значна, не втоптана, зелена, веть ся поміж корчі, пні та ожинники. Федір сів на порохняк. Пчола злетіла на цвіт і жадобно пила мід з нього, наче цілювала його. Чує Федір згодом—шумотить недалеко. Легенька співанка, ледви ухо ловить—знов тихо. Тріснув сухий кімачок, з поза смерічки забілів рукав—Марта. Іде з поворотом. За суніцями хилить ся. Федір глядить на неї як прикований. Дух йому заперло, серце лиш стук, стук. От вона просто д'нему, але не видить його. Урвала ягоду, підняла ся, її очи

на Федора. Кинула ся... Глядить на нього, він на неї. Вона підходить ближше і знов стає.

— Слава Йсу.

— На віки.

— Що тут робиш?

— Так собі. Скучно в хаті, самому.

Всміхнула ся.

— Чому скучно?

Рушив плечима й собі всміхнув ся.

Мовчанка. Вона опустила очи, поправила вишиваний рукав і схилила ся по чічку.

— Чому боїш ся мене?—спитав її.

Глянула на нього і всміхнула ся.

— Чого маю бояти ся?

— А чому не підійдеш ближше?

— Або що? А вот, я вже коло тебе...

Взяв її за руку. Не боронила. Тільки румянець облив її.

По хвилі оглянула ся.

— Ой, як би так нас тут хто увидів!

— Не бій ся.

Встав. Взяв її руку під рамено і мовив спокійно:

— Сховаймо ся отут, а-я, аби нас хто не підглянув. Не бій ся—я тобі нічого злого не вдію. Сюди ніхто не ходить.

Опинили ся в тім захисті, де Федір був перше. Тримав її руку і сказав:

— Сідаймо отут.

Вона онимала ся.

— На що сідати? Я достою.

Він мовив скоро.

— Так безпечнійше. Не бій ся мене. Я знаю, що з тебе гідна дівчина. А мене таки знаєш...

Вона сіла і в тих словах, коли він говорив, сказала ще раз:

—Йой, як би мене хто тут застав...

І притулила долоню до личка і покрасніла і здавалось, що всміхає ся, а її очі стали вогкі і налякані, вірнісінько як у серни. А він мов би не видів сього, аби не стидати її, відводив увагу на іншу річ і повторив своє слово:

—А мене також знаєш. Може бути, що люди й мене добром не згадають, але ти знаєш, який світ нині.

—Чому в тебе такі оченята?

Глянув на неї й обіймив її в стані.

Вона здивувала ся й глянула на нього.

—Які?

—А вжеж, не страшні!

Її личко порожевіло ще більше, опустила очі й рившешнула:

—То не буду більше дивити ся на тебе.

Став просити шепотом, аби вибачила йому.

—Я, Мартусю, дуже тужу за твоїми оченятами...

—О, тужиш, а я тебе вже так давно не виділа.

—Я нікуди не ходжу. Праця. А товариство яке нині? Тай вечериці які? А в тім, мені в останніх часах зовсім не до гульби.

—То правда, що тепер між парубками—і між дівчатами так само нема нічого доброго. Я таки ніде не ходжу. Ще як була торік у Яструбенка... тай то витягнули. Сама була б не пішла. Правда, тай ти був тоді.

Він переймив її тут на слові.

—Отже, видиш, і я тоді саме таки останній раз був і мене також витягнули. А що? Бачиш? Як ти от тепер на мене, так би я міг пожалувати ся на тебе.

Всміхнули ся обоє.

Вона квапила ся д' хаті.

—Йой, вечір, а я тут що дію? Анї ми сніло ся, що така неділя нині сполудня буде.

—Яка, може тобі зле тут?

—Ні, але якось мені дивно. Ні зле, ні добре, але дивно. Зла нема ніби ніякого—більше добре; ні і добра нема—ей, ще не так... ей... я сама не знаю.

Він засміяв ся і пригорнув її сильнійше.

Її сорочка пахла свіжістю, дівочтвом, була стачана на виннім яблуці, пахла васильком і мяткою, личко сунцею, волос оріховим листом.

—Давно не чув я твоїх співанок, ні голосу славного. Звідки ти їх стільки вмієш, що чічок в гаю?

Схилила головку, він пригорнув її до своєї груди і настала мовчанка. Та мовчанка, в якій будить ся весна, одинока в життю. Перше полум'я, одиноке світло.

Зелений захист обіймав їх безпечно, увечір розхилив опову чарів, кіс злетів на вершок смерічки, лиш руку витягнути. Дивили ся обоє між галузки, як він чорнів ся на небі, підняв головку в гору і співав, то втихав і слухав, як інші відзивали ся на його голос.

II.

Федір був юнак поставний і ціпкий як дубина. В його очах був все спокій і задума. Темна чуприна вбирала хмарою чоло. Голову держав трохи спохила, в блідавім лиці дрімала жура. Таким був він в праці і в танці. В праці не впадало се на увагу, але в танцях, на які його побратими звичайно силоміць витягали, відбивали ті очи так дивно, що люди гляділи мовчки на нього і заходили в голову, але ніхто не смів випитувати ся. В тих танцях не міг ніхто з ним зрівнати ся, а часом находила на нього така фантазія, що шалів в козаку як вітер легенько, але лице його було тоді ще більше смутне. Сипав музикам гроші і достаччував хлопцям бочівками горівки.

Оповідали, що як служив у свого вуйка, а вуйна виїде було вечір доїти корови, він колише дитину. Тільки вона з дійницею на поріг, а він руки на коліна і сидить собі похиле-

ний на лаві, відверне голову, задивить ся в кут і ні за що в світі не колисав би дитини далі.

То знов бувало, коли в тугі морози не стане дома роботи, він кине кріс через плече і пропаде в лісах. А вечером приходить білий від інею аж світить ся і кладе під лаву риса або дика. А часом вечір, але се дуже рідко бувало, хиба в яке велике свято, він стане всіхати ся і прибагати, а відтак почне нищпорити в дзьобенці, вийме книжку, писану—стане читати та таким голосом, що за душу ловить. В хаті тоді спокій, хоч маком сій, старе і мале слухає і наслухати ся не може. Раз отак зимовим вечером прочитував він нам одну історію. Жаль лише, що злиденне жите затерло що найкрасшу силу тої історії і годі її нині в пам'яті відновити і так до ладу оповісти, як ми чули від Федора.

Отсе читав він нам про дідуня лицаря та його внука. Десь то на нашій руській землиці діяло ся. У того лицаря руки та лице були темні від заліза, що носив його цілий свій вік.—Я вмру—так оповідав той дідуньо лицар,—ти лишиш ся і для тебе настануть інші времена. Руський парід, се діти і герої. Але щоб ти не пішов на марну путь, то лишаю тобі у спадщині землю з лісами, горами й ріками і—лицарську пісню, яка буде тобі давати силу й відвагу.

Вмер дідуньо, прийшло лихоліте. Внука пісню забув, ворог землю забрав. Внук став невільником на своїй землі і мав ще ворога на ній стеречи і боронити.

Аж раз доходить горе у невільника до краю, він тікає в свої рідні ліси і там тяжкий сон зломив його. Старі ялиці заграли над ним про давні воєнні походи, в осичині зашуміли шеломи, бунчуки та хоругви, в листю ліщини заірзали коні, в калині тужила дівчина за своїм любком-соколом. Невільник прокинув ся, бо зачув дідуневу лицарську пісню, став ловити шум вітру, але пісні тої не міг зловити, і впав на землю і гірко-гірко заплакав: Вчув той плач пустельник і надійшов.

Невільник кинув ся йому до ніг і прохав у нього поради. І порадив йому пустельник, аби він на тім місці поклав собі хатчину і плакав через сім літ, так аби свою вину змив сльозами аж до кісток семого покоління. Відтак, каже, по сій покуті, пригадавш собі цілу геройську пісню і вона відновить твою силу, як весна землю відновлює.

Що далі стало ся—не знаю, бо тут сам Федір урвав і вийшов з хати.

Раз задивив ся він на ліс і один з його побратимів вчув таке слово: “Як мене, каже, звідси заберуть, то згину”.

III.

Свято клонило ся до вечера. Федір заглядав поволи до свого захисту, серце застукало—на моху була заткнена галузка папороти.

Схилив ся до неї, свята погода входила в груди, мов би ручки Марти наставили ся до него, наче би вона сама тут була. І цілий сей зелений куток такий милий, як би божа рука вибрала його. Смерічки густо довкола, на переді два корчі ліщини...

З долу щось зашумотіло, серце знов затовкло ся. Горячо стало Федорови, аж оmlівав, як від солодкого меду. Шелест вже близенько, врешті з поміж віток ліщини вихилує ся головка, намисто спливає з шиї на ясні, дівочі груди, світить ся й червоніє, як золото з маковим цвітом. Станула, як русалка і дивила ся чорними очима, аж притягала до себе. Він скочив й обняв її цілу...

Заворот упоював їх, на них сипали ся цвіти білі й рожеві...

Посадив її на моху біля себе, вона обняла його за шию, притулила чоло до лица, горячі сльози покотили ся на його груди.

—Мартусю, зазулько моя сиза, дружино моя єдина, що тобі?

—Не знаю, сама не знаю, що зі мною діє ся. Ні сон ні робота мене не бере ся. Ходжу, як сновида, куди поступлю ся, всюди ти стаєш мені перед очима і не даєш ні до чого взяти ся. Десь би я лиш ішла та йшла, хоть би й на край світа і не хотіла би нікого й нічого видіти, лише тебе. Боже, мій Боже, що зі мною стало ся... Здає ся мені, всі люде вже знають, що я тебе люблю, а матері на очи повернути ся не можу, так мені чогось стидно, що лице, як би гранею обложив.

Пригорнув її дужче і цілував, аж коса розсипала ся. Підняв косу долонею легко в гору, вона впала, як весняний дощик і вкрила їх обое. Її уста були неспокійні, як пара вишень, коли легіт рухає ними, піддавала ся його цілункам і шепотіла в солодкім півсоню:

—Ще, ще—ти справедливий і вірний, як моя душа...

Тої ночі Федір до пізна тужив на сопівці. Темний, дрімучий ліс слухав його і дивувався, що такої туги не чув ніколи.

IV.

Не на весіле гуляти і не в луг косити збирає ся парубоцтво. Весіля минуть ся без гомону, не буде кому танцю повести, ні співанок під лад затягнути, луг опустіє, бо славне парубоцтво йде цісарю служити. Там стане воно не з ясними косами, а з гвєрами й шаблями.

Плач мамів виводить їх з села, а вони пють та заводять пісню. Співають про журбу, що їх звалила, з білих ніг звалила та край серденька як гадина вєть ся.

Василь Скорух вириває пави зза капелюха і ногами толочить парубоцьку славу.

—Бодай я був не дочекав вас убирати, бодай мене була свята земелька не носила!

—Мо', Василю! Не толоч павів, а сховай на параду до чака!

Скриплять вози, пісня стелить ся по стернях, з осіннім вітром плаче, під хмарою стогне, п'яні візники женуть коні як скажені.

Гомін вмирає як за похороном. Пес вив на загороді до пізної ночі.

V.

Лишили буйні кучері, поставали у дві лави на широкім подвірю і клонять голови над купами мундуру, реміня й збрुї.

Старі жовніри виходять до них і питають за крайнами. Деякий знайде свого, звідусє ся за родичів, дівчат, субітки, инший не знайде нікого.

Мами заглядають крізь штахети.

—Сину мій, сину...

—За ким так бануєте, мамуню?—питає старий жовнір.

—Десь тут мій син: кобим 'го ще хоть раз увиділа.

—Не плачте, мамуню! Йому тут буде дїпше, нїж дома. Дивіть, чи мав він у вас такі камаші? Ми приймемо його за свого, уберемо в новий мундур, погодуємо ячмінною половою і поженемо цісарською дорогою. Не журіть ся, верне він за кілька років, тай ще вас не раз так вибе, що скажете: "Бодай тебе була там перша куля не минула!"

Стара ймила ся залїзної штахети й вдарила сивою головою.

—А най би, каже, убив мене тут зараз і порубав, лиш аби вернув ся.

Жовнір замовк на се слово. Похилив голову, згадав на щось і пішов закликати сина. Як вернув ся, стара добула з пазухи хустину й розв'язувала вузлик.

—Нате, пане старший: абисте моєї дитини не збиткували.

—Дайте покій, мамуню. Руки би мені посушило, як би я злакомив ся на вашу кєрвавицю. Є такі, що беруть і кажуть собі горівки та пива купувати, але я не пускаю ся на той гиндель. Навчу його, що треба, покажу йому всьо, що сам знаю, але гроший не прийму. У мене також були мама... Най з Богом спочивають. На похорон не їздив я, бо далеко й не було за що. Перемучу ще сей рік, а відтак в світ за очі. А не будьте маркотні на мене, що таке набовтав. У войську чоловік инший, ніж дома. Де я був коли такий дома, як тут? Дома навидів я людий, а тут став такий як пес.

—Хлопці, аво, дівчина тут!—показував инший жовнір.

Дівчина закривала ся рукавом і заглядала крізь штахети. Як горличка.

—За ким так тужиш, дівче? Ходи до нас!

Федір пішов до неї і розмовляли обоє.

—Повезуть нас далеко. Мене призначили до першого цугу, семої компанії.

Подав їй се на картці, вона гляділа на него хвилю, потім опустила очі й сказала несміливо:

—Уважай там на себе і не забувай за мене. Бог pomoже перебути. А приписуй. Я таки на днях пішлю лист.

Подала помежи штахети руку, обернула ся й пішла.

VI.

Повели їх на колію і напхали в ті ваґони, що возять худобу, бо жовнір пєсєвіра не варт лїпшого.

Западає вечір, всотус прокляту журбу і нудьгу в серце, привалює груди горою. Між рекрутів влазить стоголова мара, висисає втіху й надію, розстроює душі і приводить тяжкий, замлілий неспокій.

Є звичай, що як колія рушить, рекрути піднимають крик. З сотих грудий гремить: Віват! У тім віваті чути пєкло. Проклони, жаль, страх, рев товару на заріз.

— Там дома стільки праці, що десять рук за мало, а ти їдь на зломану голову, бо їм захотіло ся забавки та збитків.

— Убили брата, сина, жінку—видно є правда, що метить ся за людську кривду. Бодай сам на таке зійшов, як я тепер через него...

В темнім вечері біліють ся сорочки, чорніють голови, блимають очи. Рекрути тиснуть ся оден коло одного, бо пабили їх як оселедців в бочку. Дві доби неволили ся вони по сїнях двірця, туманіли під мурами, хропіли на вулиці. Леда лахута, помийник копав з дороги та обмітував таким словом, що від него мати перевертає ся в гробі. Тепер хитали ся на вузких лавках, клонили голови на плечі побратимів, товкли в сні лобами до стін ваґону, розщипали ся під ногами на підлозі, хропіли під лавками, аж трачине відскакувало. Під лавками було найліпше; з боку заступали ноги товаришів, над головою скрипіла дошка, на якій тиснуло ся з десятиох. Було там душно і страшно. Неоден кидав ся з просоня і протискав голову з поміж ніг. Здавало ся йому, що гора зсунула ся на нього, то знов, що лавка тріснула й придавила, або що його у темний гріб кидають і привалюють землею.

Инший куняє без дрімоти і жре своє серце, клене в душі, жалує ся або гуде якесь слово співанки, що причепило ся його жури. Се рідні нитки так рвуть ся. А колія стогнє і земля стогне.

Федір сидів скулений на порозі ваґона і задумав ся тяжко. Всі жалі бреніли по-при нього, прошивали як блискавки його серце, але від нього не вийшла скарга. Батько-мати вмерли давно, вуйко взяв його до себе, але в нього свої діти. Марта може зачекає, але він змарнує тут свої літа й силу, не придбає на стільки, що палець обвити, верне з голими руками і затне зуби в стїну. І на яку се він науку їде, для кого і на що? Виведуть його з баґнетом на рідних... І ніхто йому тепер не допоможе, нема вже ніякого виходу, тут і Марта, бідна Марта

нічого не вдіє. Зрештою, яке се жите буде потім в гарованю й нужді—Марта оплошіє і він змарнує ся. Нема виходу, нема виходу,—шибала думка за стуком колії. Обморочка взяла його.

Розвів плечі, як молодий орел обтяти крила—гень долом-долиною ліс чорним димом коптить, той дим іде йому до серця й несе пекольну біль. Земля тріскала й розпадала ся перед ним.

Обгорнула його розпука неволі й нудьги, всадила ся йому на плечі, давила й спихала в пропасть.

Свист дав знати, що колія доїздить до стації. Федір зсунув ся в долину—колесо справило ся в його грудь.

—Віва-а-ат! ревів передний вагон.

—Течуть річки кервавії

до самого Відні,

подиви ся, цісаріку,

які люди бідні!

лунало з задного вагона.

Колія ставала, величезні білі тіни-летіли від ліхтарень ї перевертали ся по вагонах, оден рекрут втворив очи й дрогнув.

—Душі кланяють ся, душі кланяють ся,—шентав він і хрестив ся з жахом.

VII.

“Мій любий Соколе!

Сама-саміська вертала я домів, за мною йшла туга й смуток. Боже єдиний, на що осиротив Ти мене, як ту вдову з дрібними дітьми. Як вдова журить ся, як має свої діти ховати, так я журю ся, як маю літа без Тебе бути. Як вдова журить ся, коли з дітей буде мати потіху і поміч, так я журю ся, коли побачу свого Миленького, коли дочекаю ся Тебе і того, що ми нераз розмовляли. Смутно мені дуже, що Тебе не маю, голосу Твого не чую. Вже так не співають, як уперед співали, вулиці смутнійші і танці смутнійші і дівчата смутнійші. Лише

Твій товариш Онїфро ще більше вичиняє ся, дуже заваджає, танець тандитний, а він обертає ся як крокодиль між нами.

Люблю Тебе дуже, сильно кохаю, лиш дуже ми' тяжко стало, жаль і страшно ми' і сни непокоять мене.

Снило ся мені, що збираю руту, а тут вечір дивний та страшний, а в Тебе весіле і музики так грають-грають, а я подалеки слухаю, серце замирає, скрадаю ся до вашого обійстя, йду під вікно, коліна вгинають ся підомною, в хаті десь повно людей, танцюють, сміють ся, а Ти сидиш на лаві марний та страшний у розчінканій сорочці, та кров з грудий втираєш.

Під вікном ще якісь люди коло мене гудуть. “Ба, де молада?” питають одні. “Нема—нема”,—відповідають інші, а я як піду на царину, як не стану заводити, мало не мину ся, аж мама вчули і збудили мене.

Але по сїм я борзо знов заснула і дивним дивом сон той снить ся мені далі. Десь я впала на царині, лежу ні жива, ні мертва, тільки земля одна слухає мене і розважає, а сльози самі котять ся рясні-рясні. Нараз страх зібрав мене, я настрашила ся самої себе—втїкаю від свого тіла, довкола сивий туман, я стаю така легонька, що піднимаю ся в повітю, так мені легко-легко тай лину в темний ліс.

Але сон мара.

Я би дуже втішила ся листом від Тебе, лїпше ніж найбільшим дарунком, бо поки листа від Тебе нема, то день мені роком, а ніч морем. Де стану, де що роблю, там задумаю ся. Дивлю ся в вікно, нема мого Федора, вийду в сад, нема Миленького, піду там, де ми розмовляли—нема мого Любка. Всюди пусто й глухо, як в ямі.

Кланяю ся до Тебе, цілую Твоє личенько і поздоровляю. Вибачай, як що не до ладу тут знайдеш і пришиши борзо, розвесели мое серце. Мое Ти кохане вірне, мое щастє єдине.

Твоя Марта.

Сей лист приписала вона до Федора, та його вже не було.

ПІД ОБУХОМ

I.

Порохи, гамір і колотнеча. Вояки збирають ся до розказу. Хто обчісує мундур, хто чистить черевики, хто сталь, хто реміна. Всього робить ся на алярм, аж касарня двигтить, бо пан капраль додає тріпачкою охоти. От не дай Боже ні свята ні неділі при війську. Вбудень, як виженуть на еґзецирку, то однаково мучити ся, чи болото, чи погода і борше якось день минає, але як прийде неділя, як прийде ся пуцувати, то все прокленеш.

Фрайтер Полатайко випив вже шестий келішок, напхав третім шматом хліба повен рот, аж кулі на лицях понабігали, а четвертий тримає в руці і мастить на палець грубо маслом. При тяжких глотах потискає головою в долину, його бурі очи завертають ся, неначе би мали глипнути в пропасть горла. Вмить навертають ся вони знов на своє місце і мірять рекрутів, що стоять коло нього. Рекрути, глядять боязливо на сю швайковату, поломану потвору з сірою щетиною на вузкім, запалім чолі і з головою, як гуска соли. Він прів і пожирає їх працю, аж вилиці скриплять, як сани в мороз. Здаєть ся туй-туй вискочать із шкіри.

Савчук поклав перед нього пачку тютюну, взяв з полицки свою менажу і сім в куті на куферок. Держить шальку між колінами, в одній руці хліб, в другій кусник мяса. Кусає раз мясо, раз хліб, піднімає чиколонками шальку, посербує зупу і квапить ся, як би хто з кулаком стояв над ним.

— Але-ж то тверде! Хоч бери та ногою приступай!

Капраль спостеріг його.

— Савчук! Ти ще не нажер ся!? Марш пуцувати ся!

Шалька м'яс і хліб розлетіли ся по землі, тріпачка молотнула по голові.

— От, яка та менажа гіренька, тай то не дадуть зїєси.

— Що бурмотиш!?

— Пане капраль, я ходив пану фрайтрови по тютюн і не мав коли їсти.

Капраль скочив до нього, як гадина.

— Ти злосний!?

Гудзовате реміве залопотіло по кістках, Савчук вигинав ся, фривив лице і сичав крізь зуби, аж слъози станули в очах.

Капраль нахилив ся лице в лице, впер в нього п'яні очі і шепотів хрипливим свистом.

— Ти злодію, віро гуцульська, кажи любиш мене?... Ну кажи, бо ади...

Торкав його кулаком під бороду.

— Люблю.

— Брешеш, гадино; не любиш... Ну, кажи правду: любиш мене?

—

Сував носом по його лиці, впив нігті в краї вух і сичав тихше.

— Ну, не хоч сказати? Не хочеш?

Посипались слова, в яких матір і всі хлопські св'ятощі тоще ся на дно болота.

Опустив руки на плечі Савчука і сказав до фрайтра:

— Адїть, фрайтер, як Савчук на мене забочив ся. Ех, гадає собі, коби я тебе так у своїм селі, коло своєї хати здибав! Дав би я тобі духа!

Та фрайтер не чув, бо мав иншу роботу. Він вишкредтав останки масла і глядїв з під лоба на другий бік хліба, то на рекрута.

— Масла вже нема?

— Нема, пане фрайтер.

Полатайко вхопив горня і тріснув ним до землі, аж розлетіло ся на кусники.

— А се як! То я маю їсти пісний хліб!!? Мой, я з тобою камашки фасував!? То хочете, аби я зараз цілий цуг заантретував!? Хочеш, пся кров, один з другим гризти землю зубами!?) Чи хочете, аби я всі куферки зревідував!?

— Хлошці, дайте котрий масла, — просив рекрут, що збирав черепа свого горняти.

Другий виймив кватно свіже горня масла і поставив перед фрайгром.

Сей змірив його, покрутив головою і процідив крізь зуби:

— Ох, звів би я тебе злодію!

Мастив хліб з другого боку так само грубо.

— От, стільки спокою, як жере, бодай пук, — шептали два рекрути в куті.

— Ти! Ні, не ти—тамтой, ходзь ту!—Ти як називаєш ся.

— Антонюк.

— Як!?

— Антонюк.

— Звідки?

— З Шешор.

— А ти не поставиш горівки?

— Я, пане фрайтер, не маю ані грейцара.

— Ти не маєш? Ходзь ту!... Близше! Ов, то гудзик так трамає ся!?

— Та я його добре пришив.

— Ти його добре пришив!?! То я лиш дотулив ся, а він відлетів!?! **)

Капраль тримав ще руки на раменах Савчука і приглядав ся з насолодою фрайтровій роботі.

— Той їх учить!... Фрайтер! Ану дайте мені його сюда.

*) На команду "Nieder" падати і вставати.

**) Дальші слова пропускає ся через їх зміст.

— Марш до пана капрала!.. Ну, чому не йдеш? Чекай, я тобі дам форшпан!

Штовхнув Антоюка, аж той покотився під ноги капрала.

— Ти падеш? Чекай я тебе підойму!

Схопився живо, бо колодка тріпачки замотила по кістках.

— Стань коло Савчука. Так... А то файна пара! Подивіть ся хлопці!

Одні гляділи понуро, другі байдужно, інші реготалися.

— От, не сьміяйся, камрате. І на тебе таке може впасти.

— Ївва, або се дома! Се при війську; тут тата ні мами нема.

— Тай Бога нема.

— А найгірше матір тут зневажають.

Капраль розказував.

— Савчук, дай Антоюкови в писок!

Савчук онимався.

— Антоюк, дай йому в лице!

Сей ударив легко.

— Ти гладиш!? Савчук, дай йому ліпше!

Савчук замахнувся, але вдарив легко.

— Ти, віддай йому ліпше!

Билися до крови. Відтак капраль казав обом плювати собі на переміну в лице.

— А тепер марш пуцуватися! Не гадай собі, що в неділю при війську не має ся нічого робити! Розуміла!?

— — зумів.

Савчук підійшов до одного рекрута.

— Камрате, позич мені щітки.

— А твоя де?

— Я мав одну, тай ту хтось украв.

— Та купи собі другу.

— Та за що?

— Та-же фасуєш гроші і хліб так само як я

— От, дай покій, камрате. Тих грошей і хліба я навіть не виджу ніколи!

— А де-ж діваєш?

— Та-же знаєш, що — капраль все від мене забирає...

— На. І мені, брате, не легше. От, мав я ринський, що з дому прислали, тиснув його на прикрий час, тай —

— Ну?

— Та дав за той кавалочок від гвера, що хтось в ночі відкрутив.

— Кому дав?

— Та-же капралеви.

— А пасував?

— Чому би не пасував? Таки той самий був, що продавав.

І скільки я йому, чоловіче, горівки наносив ся і всею маслом та сир, що з дому і ринський взяв, тай рівно конїрує мене.

— Стілько мої муки, що як би став розгадувати, то зійшов би з розуму, або смерть собі зробив.

Савчук підкував реміне коло вікна. По тім боці вулиці стояли жидівські доми, дерева по огородах куняли, як ограблені бідолахи, над містом туманіло глупе небо.

Тротоаром по-при касарню снувало ся панство в гороїжних строях.

— Які вони вільні, — думав Савчук.

— Нехай би я був отсим обдертим Жидом, або онтим водоносом, що вилежує ся над ровом, лиш аби на волі.

Дві малі сестрички в білих капузах і плащиках, як мишенята з муки, станули недалеко вікна і відчитували письмо, приліплене на паркані. Гляділи цікаво кілька хвиль на Савчука. потім взяли ся за ручки і пішли.

Вояки колотили ся й бовваніли над своєю роботою. Як під обухом. Туша задума і злоба малювала ся на всіх лицах... В непевних поглядах сверкали самовбийчі блиски, в кожній душі дрімала месть і кожда жерла саму себе.

I. N. 32
63 Goreway
Toronto, Ont., Canada
1915

II.

Вийшли до розказу.

Фрайтри і капралі уставляли їх рядами й оглядали кожного з окрема. Поправляли шапки на головах — кулаком з гори, обтягали з заду блюзи в той спосіб, що з боків збирали руками в поясі по-при ремінь, а коліном гатили в спину.

—Мой витягни ся з пантальонів! Подай ся на перед, черево під себе! Дай си люфт на ліво! Ов, небоже, з тебе ще цивільна капуста не вилетіла.

—Stellung habt' Acht має бути простий niewymuszonyj, а jednak cokowiek sztywnyj; jak Francuz mowi —lezer,—навчав капраль.

На подвіре вбіг капраль від дня, за ним офіцер і дав знати, що йде полковник.

Фрайтри та капралі кляли на сю несподіванку.

З поодиноких пугів вибирали ломаків (офермів) та виганяли їх, аби не псували порядку і не робили старшині стиду.

Вони повиходили з рядів і стояли похнюплені, як мокрі коти.

Вояки душили ся від сьміху.

— Марш оден з другим та скрий ся десь в абортї або западь ся під землю, аби вас мої очі не виділи!—верещав фірер.

Ламаки щезали оден за другим, тільки найгірший з них стояв, розглядав ся і не знав, що почати з собою.

Капраль з того пугу позатискав кулаки і підбіг до него.

—Гадино, чого ти на мое здоровле виліз!? Та йди під хмару, най тебе грім забє! Марш за тамтими!

Не було часу втікати, бо полковник з капітаном і кількома офіцерами загомонів на брамі. Ломаку затрутили в задний ряд, по старшині й вояках перебігли мурашки, всьо простувало ся, з людей ставали деревляні ляльки. Ляйтнантики бігали по-при ряди, відбирали рапорти від фірерів: скільки мужа є в пугах, скільки мародів, а скільки на варті. Шії натягали ся їм,

як у бузьків. В однім із задних рядів напав когось кашель, за сям став инший кашляти.

— Цсет, шпиталь, замкни шперкляпу! — шипів капраль.

Ось і сам полковник. Червоний на виду, наче опир. Поставте кавун на бочівку, а бочівку на ґринджоли, на кавун намостіть маленьку шапку, а решту аж по ґринджоли вкрийте військовим платєм, то будете мали його вірнісінький портрет.

Ляйтантн здавали йому рапорти, по сїм переходив він попри ряди, переглядав їх, всьо дивило ся йому просто в очи і повертало за ним голову, він відсапував і ґрумкав до деякого вояка тикаючи пальцем на свою грудь:

— Очко на мене...

Треба було лихой години, що впав йому в око той ломака, який лишив ся.

— Ходи-но тут до мене, синку, — закликав його полковник.

Нездара виступив з ряду на площу.

— Як ти називаєш ся, синку?

Нездара муркнув під носом.

— Яяк!? — крикнув полковник. — Ти не вмієш голосно балакати!? Ну, як називаєш ся!?

Нездара став підити:

— Фан-фан-теріст Іван Мо-туз...

— Тут не треба жадного Іван — Іван є дома — на селі, а тут тільки Інфантеріст Мотуз! — гримнув полковник.

По сїм відсапнув і спитав спокійно:

— Чи давали тобі, синку, нині їсти?

— Давали, — видушив з себе нездара.

— А не бють тебе часом пан фрайтер?

Він оглянув ся на фрайтра і в мить відвернув голову.

— Ні — не бють.

— А може пан капраль бють тебе коли?

Нездара зиркнув, його очи відскочили від капралевого лица.

— Н-ні — не бють...

Полковник оглядав його від голови до п'ят. Йому впали в око великі як човни черевики Мотуза.

— А ззуй-но, синку, черевик і покажи мені свою ножку...

Мотуз схилив ся розв'язувати ремінці, а полковник обернувся до офіцерів і став балакати з ними.

Той визув черевик і розвивав онучу завбільшки пів веретя, витягнутої з кагли.

Груболицьому фірерови з другого цугу, що стояв недалеко на краю, зісунув ся дашок шапки на сам ніс, з лица зробила ся червона безобразна куля, в якій потонули очі і вівсяні вусики, а з губи зробила ся довга каблучка від вуха до вуха. За ним цілі ряди душили ся від сьміху. Мотуз оглянув ся, фрайтри і капралі махали до него кулаками і скреготали зубами. Одні показували йому, аби сховав онучу в черевик, інші радили, аби звив і поклав по-за себе. Нездарі трясли ся руки, аж випрів сердега, але з тою онучею не міг дати собі ради. Врешті взяв і вижав її з долу в погавицю. Коли вправ ся з тою роботою, поставив черевик коло босої й чорної як земля ноги, станув і чекав.

Полковник обернувся і глянув на него.

— Як то, а феца де?

Мотуз мовчав.

— Деж феца!?!—зверещав полковник.

Ломака схилив ся, взяв за кінець каглянки й тягнув її поволи з погавиці.

Полковник відскочив і заломив руки.

— Kolossal! Pyramidal! Bombenfest! Herr Gott von Spandau! Maticko z Krakova!

За ним офіцери в регіт.

Та полковник посатанів.

— Саржі, марш до мене!

Старшина з того цугу, до якого належав Мотуз, виступила зі своїх місць, побігла до полковника, станула в рівний ряд, вдарила в дах, всі як за шнурком і чекали.

Полковник взяв ся під боки і мірив їх оловяними очима.

— Панове абріхтери, — крутило вашу мату, — то цїсарська дитина не має чистої феци! По трийцять днів касарняка! Я вас павчу, галґани! *Abtreten, marsch!*

Старшина відскочила, як опарена, полковник дав якийсь розказ оберляйтнантови, потім засалютував з легка офіцерам, вони остро відсалютували, він забрав ся й пішов.

Цуги чекали на своїх місцях, оберляйтнант підійшов до резервістів і почав говорити.

— Тепер, в сих днях, ті що відслужили свою службу, то будут іти на урльоц до дому, а ті, що не будут добре на себе уважати, то можуть ще лишити ся. А ті, що будут іти на урльоц, то казал пан майор, аби вони не кричали *vivat*, бо жовнїр як відходить з войска, то має плакати, а не тішити ся! А ти хлоп, оден за другим, як прийдеш на свій село, до свій тата і маму, то маєш мелїдувати ся у свого війт. *Ja.. So...* А ти мусиш на свій мельдунок дуже уважати, як на свій око в голіві, аби кожен знав, де ти є, бо тебе можуть закликати і ти до 24 годин маєш тут знов бути, бо тепер не єст так, як давно було, що ти прийшов собі до дому і лягав спати, але тепер наоколо Австрії — щось смерді... То я тобі балакаю на то, аби ти не настрашив ся і не загубив голову, як тебе будут закликати. Бо як ти знаєш, що твоя халуца має запалити ся, то ти даш собі раду, а як ти не знаєш, що твоя халуца має запалити ся, то тебе і твою халуцу дітко возьме. На то я тобі тепер балакаю, аби ти не балакав, що я не балакав... А як би прийшла до тебе карта, що ти *binnen* 24 годин маєш тут ставити ся, то ти цїлуєш свій дитину два рази, свою жінку, натурально раз і йдеш, де тебе закликают.

III.

Вояки вернули з розказу і віддихали свобіднійше. Одні робили порядок на своїх полицках, інші порпали ся в куферах за останками масла, сира або грейцарами до кантини, інші ладили ся до писаня листів, хто до родичів, а хто потай до любки. Василь Скорух запхав ся в кут і бубонів з книжочки “Dobry ton, czyli nauka zachowania sie w salonie i w towarzystwie”, яку купив за дві шістки від Жидка в місті і що неділі й свята сушив голову над нею.

Гурток рекрутів балакав між собою.

— Не знаєте, що з Буртником?

— Умер позавчера в шпитали. От, добре, що його Бог забрав—не буде мучити ся. Тоді на зедирці, як упав, то ляйтнант казав, що удає тай казав нам взяти його й кинути в баюру. Ми винесли його далеко на беріг, але не кидали в болото. Гріх за камрата. Ми здоровші та від тих “лявфшпрітів” та “нідерів” ледви дихали. Відтак привезли ми його до касарні, прийшов “регіменцгерц”, колов його іглою поза нігті, розпинав і колов та шпигав ножиком по тілі, світтив сїрник коло ока, бив по лиці, петрикав по носі тай казав: “Ге, ферфлюхтер сімулянт!” Взяли його до шпиталю тай там він за кілька годин вмер.

— А-я, при войську так. Здохне кінь, то тягають до протоколів і карають гарнізоном, а згине жовнір, то на його місце є десятьох.

— Тай на одного коня іде скілька разів більше, ніж на одного жовніра.

Дала ся чути музика. З військового шпиталю посував ся похоронний похід. Старшина і відділ камратів за караваном, на труні багнет і чак. Смутний марш стогнав на вулиці і гинув під небом. За труною йшов згорблений хлоп, під пахою костур, шапка і вузлик. Ішов в ту дорогу, куди син

Його провадив, підводив очі в гору й оглядав ся аби пізнати, чи се та дорога під ним важить ся, чи ноги не служать.

Рекрути станули купами в вікнах, знимали шапки й хрестили ся.

—Не знаєте, хто се?—питали одні.

—Таже Микола Буртник,—відповідали инші.

—От, який сімулянт!

—Заслужив ся ти, небоже...

—Але одно мені дивно. Коли хлопа мають за худобину, то на що кажуть йому присягати?...

IV.

До Савчука навідала ся мати, він взяв дозвіл у старшини і пішли до шинку. Сіли в куті, обоє бідні, винуждані.

—Як же там, мамо?

—Дякую за питанє, от добре, Богу дякувати, поки ще чоловік здоров. Лиш старий сарачище слабує. Банує за коровою. Ти чув, що нам упала? Старий постарів ся, не змагає, все вишитує за себе. Каже, що хотів би ще хоч раз перед смертю видіти тебе. От, бідуємо, таки дуже бідуємо... Марійку обсипав огник, та бою ся, аби не застудила. Вихапує ся то на двір босе. Тяжко достеречи. А Гануська бігає, співає. Оноді пустувала, а я кажу—будь тихо, бо Ілаш не прийде,—“Котрий Ілаш”?—питає. Призабула тебе. Аж як я сказала, що наш Ілаш, той що купив спідничку, то пригадала собі.

—Як там ліси, гори тепер виглядають?

—Смутно, дитинко. Ліс почорнів, а гори хмарами сповиті. Осінь постелила ся на них.

—Йой, так мені без них, що дихати не годен..

Настала мочанка. Обоє вертали до своєї жури, вона обгортала їх, як каламутна глибінь.

—Тота керниця, що ти викопав, обсуває ся вже.

—Коби ще се войсько перемучити,—сказав він сухим голосом.

Слово рвало ся. Випили по келішку, кривили ся, як від отрути і знов потопали в задумі.

Глаш глядів на зівяле лице матери і гриз кулак, вона дивила ся як він вимарнів і сльози станули їй в очах.

Западав вечір і пригадував далеку дорогу й розлуку.

—Гай, треба йти домів, бо ніч.

—Як-же ви, мамо, будете йти тепер три милі такою дорогою?

—От, якось поволи зайду. Чи се мені першина? Я вже привикла.

Всміхнула ся й сягнула до кошля.

—Тут маш горнятко масла від нашої Половенької, а тут наш хлібець, хоть чорний, але у войську здасть ся. Ти може й забув вже його.

—Ой, мамо, де там забув...

—Ага, тут ще Марійка передала яблоск з тої яблінки, що на межі, а Гануська казала, абись здоров був і на Різдво прийшов.

Підвів її за місто.

—Клапю ся до тата, до стрія, до Марійки, Гануськи і добрих людей. Як фіри не буде, то не пускайте ся в ріку. Переночуйте в селі, а досвіта підете домів.

Стояв і глядів за матірю.

Затирала ся в сумерках.

Нараз, як би опутало його. Скочив і хотів птахом полетіти за нею...

Зітхнув і вертав до касарні. Голос сопівки сипав ся дрібненько, вояки пили, співали й танцювали, як біснுவаті.

—Не грай, брате, бо серце трісне! Отеим багнетом аминь собі зроблю.

—Який з мене жовнір, всі хвалять, а нераз такий туск придавить, що як бим Бога не бояв ся... Най би я і все в крові потопило ся...

Трубіли “Zapfenstreich”. Лямпку загашено, все молило ся й лягало спати. Ліхтарня з вулиці заглядала в касарню. Коло прічи клячів Савчук. Вслухав ся в голос трубок, світло падало на його голову.

—Гий, гори-гори, гори височезні, гий, море-море, море безконечне...

Не раз, не два будив ся він та вгадував, скільки дороги зробила мати і як далеко могла вже бути.

—Гей Ласа! А ти де лізеш!?

—А-а-а-ниц, цва-а-й, дра-ай—фір!— витягав фрайтер крізь сон.

—Не заходи собі, небого, з ніким, бо як верну, то порубаю як гадину...

—Го-ой, мамо-мамо, як кости болять!

Сон як камінь привалив касарню...

ВАРІЯТ, ЧИ МАРОД ?

I.

Вечір в цугу.

Вояки порають ся кого роботи як пчоли в улію. Тут старий жовнір показує рекругови, як звивати плащ, помагає йому, стягає туго ремінцями, ділить боком долоні як пранником на три часті і насаджує на таністру, он два рекруги протягають шнуром гвер, там оден смотрить в люфу до сьвітла, чи нема в ній плями, тут на лавці гладять порцеляновим черепком ремінь, аж світить ся, он той, що був піддячим дома, сидить на куферку голий, латає сорочку і брениць тоненьким голосом як пчола за пазухою:

“Памятайте, християне, що ся з вами колись стане; всім по смерті іти треба, чи до пекла, чи до неба — на віки...”

Сьпіває і кривить ся, як би плакав. Сьпіванка ссе журу з його сердца.

Два Жиди стоять, слухають і також скривили ся. За печою чухає ся дзюбатий ломака, той що коли питають, як називає ся, він вміє відповісти лиш: Василь. А питають, звідки ти? то відповідає: З нашого села.

А там в куті нипає Грицько Юхт, де би вкрасти щітку і стягнути з полицки хліб, бо для него трьох коміснйків на пять днів за мало. Оден бохонок вистає йому лиш на день, а на ніч під деку треба ще одного. Груболиций з малими очима в вузких повіках. Тим очам приходить тяжко розглянути ся, тому він обертає головою, майже вітрить задергим носиком і нагадує кертицю, що випорпала ся з землі.

Чорнявий фірер спер ся конець стола і глядить на цимру. Такий його звичай в вільних хвилях. Ніхто не чув його крику,

не видів у него злости, ні лукавства, ні фалшу. Не ходив по но-
чах, як інші, не запивав ся в кантїні, лиш пильнував служби.
На своїх людей вмів він так уважати, що його відділ був най-
спокійніший і найліпший в цілій компанії. Відслужив свої лі-
та без найменшої кари, а завтра має виходити.

Там далеко дома його також треба. Земля чекає на молоді
руки. Батько, мати постаріли ся, треба помочи, але нині ще
його око стереже цугу, виповнює до остатку свій обовязок, а
завтра зі спокійним сумлінням кине він сі мури і на його місце
прийде инший.

— Пане цугсфір, — спитав вояк, — чи не жаль вам нас
покидати?

— Привик я, хлопці, до вас, — сказав фірер. — Тяжка
тут служба, але й дома не лекше...

— Ви все чогось засумовані, — переймив жовнір. — Як
би так я на вашім місци, то гуляв би, а потім взяв собі годну
та богату дівчину, але таку, що як вбуває чобіт і дубне ногою, то
хата здригне ся, а холява на лідці трісне, та оженив ся, та
газдував би, як то кажуть, по руськи та по людськи! А журити
ся чого?

Фірер махнув рукою і задумав ся.

— Вам у війську було добре тай дома буде несогірше, —
сказав старший жовнір, — доброму всюди добре. Тай нам було
добре, доки ви з нами. А в тім, що жовнірови за біда? Має тут
мундур і хліб і черевики і гельтаг—всьо, що загадає і навчить
ся, що не буде дурним.

— Най пес тут учить ся, не людські діти! — вокрнув ре-
крут.— А се як? А податки та всякі драчки на яку мару крір-
ваємо? Чи на те, аби в селі школи не було, лиш аби на науку
аж до війська йти?! Тьфу! Бодай тобі рот на потилицю скривил-
ло! Чи як кажеш, Іване?

— Питай ти мене, а я тебе буду, тай спятаймо ся оба сво-
го дурного розуму. І до Бога не кричи, бо далеко. Не вчує, —

відрубав Іван і кропнув таким словом, якого не знайдеш в молитвеннику.

— Відрік би ся я того всього, що мені тут дають і ще доплатив їм, аби мене не держали і не забирали час за пустодурно. Певно, що сякому-такому неробі, який дома гнив на печі і здихав з голоду, паршива зупа може так засмакувати, що вмер би без неї, бо се ніби задурно, але хто вмів працювати і знає силу ліпшої роботі, ніж дурні “айнчики” міліони разів витинати, у того пес має поряднішу страву і статок, ніж чоловік тут при войську.

Коло фірера присів ся жовнір Сень Макітра.

— Дає мені серце на вість, що як ви нас покинете, то тут настане таке, якого ще сьвіт не видів... Капраль не поведе так людей, як ви. Ви газдівська дитина, тому вмели нас учити, а той, вибачайте за слово — таже ви самі знаєте — балабушник, Жидам міхи носив... Такий як вийде на саржу, то нема гіршого пса на світі... Знаєте, що вистроїв він в тамтій компанії, з якої прийшов? Счинив одного раня г'вавт, що хтось вкрав йому гроші. Цілий цуг кляв ся на чім сьвіт стоїть, а він каже нарешті, аби люди зложили ся по шістці і вернули йому гроші, то він замовчить про всьо і не буде нікого тягати до рапорту. Дурні люди послухали і для сьвятого спокою скинули ся щось на вісім левів...

Макітра подумав трохи, а по хвилі додав:

— До смерти не забуду і все буду благословити вас за те, що як я перемерз на варті, ви лиш подивили ся на мене і сказали: Ти, виджу, слабий, але добрий хлопець. Ходи, будеш коло мене. Там поштуркували би тебе, а я не дам. — Ой, пане цугсфір, пане цугсфір, чи віддячу ся я вам коли, чи зійдемо ся коли в житю...

Фірер рушив головою.

— Та що... Я був добрий для тебе, а ти для мене. Мундур все мені чистив...

.

В ранці рано вояки підняли гамір на подвір'ю. Скупили ся коло свого фірера, він стояв в китари, у вишиваній сорочці, в капелюсі з павами, як князь і пращав ся.

Рекрутяги плакали і пхали ся до його рук, а він боронив ся. Сень Макітра вхопив його обіруч за шию і заводив як на похороні.

— Тату наш найлюбіщий, на що нас покидаєш, на кого нас лишаєш?!

— А вважайте, хлопці, на себе, пильнуйте ся, один другому помагайте, абисте мені стиду не зробили! Дякую вам, шосте послушні були тай мене пошанували, най вас Пан Бог пошанув і най вам допоможе!

— Дякуємо! Дай Боже! — гриміло з кількадесять грудий.

Шапки довго буяли в повітря, а до них кланяв ся з далека капелюх з павами.

II.

Вечір в цугу.

Пан капраль розвернув ся на ліжку і крикнув:

— Другий цуг!

Вояки збігли ся до него.

Підняв ся на ліктях і вчинив здивоване лице.

— Ото, во-во є другий цуг!? Ото во-во-во-о!? *Herstellt... Herstellt*, казав я! Чула одна з другою!? *Abtreten marsch!* Як скажу *abtreten*, то все, що жие, має відскочити як би в тебе, в твого тата і маму грім ударив, або шляк трафив! А, мокрі рекрути, я вам дам школу! Я кличу другий цуг, а він оден з другим лізе, як стара, перевалена корова! Чекайте, я вас навчу дисципліни...

Пождав хвилю, а нараз знов крикнув:

— Другий цуг!

З гримотом і тупотом як стадо сполошених коний, кинчло ся все до него.

— *Herstellt!*

Всьо відскочило як опарене.

—Nieder!

Всі впали на землю!

—Auf!

Командував далі те саме, лиш в скоршім темпі.

Счинив ся гриміт і тупіт як в кінській стайні.

За часок настала подуха, шум і сопінє як із трицяти ковальських міхів.

Вояки втирали піт, стогнали, падали і зривали ся. Деякий штовхнув передного під бік, бо ковтнув його обпасом в голову, шепотом сипали ся проклони, з кута долетів здушений сьміх.

Від того сьміху капраль сказив ся. Скочив, вхопив тріпачку і гаратав по головах, плечах і руках.

Тверді хлопські голови витримали, а капраль змучив ся. Сів на ліжко і закликав знов цілий цуг.

Хлопці прибігли і настала тяжка тишина.

Капраль мовив хрипливим голосом.

— А тепер знаєш, оден з другим, за що дав я вам такого духа?

Рекрути дивили ся туго на него.

— Пся кров! Матір вашу! Ви не знаєте!?

— Ні, — впало кілька голосів.

— А онде що!? — показав на одно ліжко в куті, на нїм лежав хтось під коцом.

Лукавий сьміх блиснув з під капралевих бров.

— То є весь цуг!? А он хто лежить? Ідїть і стягніть його за ноги сюди!

Вояки кинули ся до ліжка як розжерті вовки і за хвилию тягнули товариша штовхаючи.

— Аби тебе грім забив! Ади, а ми через него так швіцу вали! Бог би тебе побив!

Блїдий жовнір протирав очи і роззиравав ся.

Капраль взяв його на допит.

— Ти що за оден?

— Сень Макітра.

— Ге, Сень, певно бабин син.

— Ні, я не маю нікого.

— А звідкиж ти взяв ся, коли ти не маєш нікого? З кропиви? Ти певно покропивник?

— Не кліть, пане капраль; мої тато і мама в гробі спочивають, а ви...

— Гм, Макітра. Чекай будемо мали в чім мак терти! Ти чого заліз під деку, як я кликав цуг?

— Я слабий.

— Ти слаби-й?! Чекай я тебе викурую. Ге, се якась телігенція — мені тут буде коники пускати! То ти не мав кому на голову вилізти та прийшов тут до мого цугу!? Чекай небоже, я тобі вилізу на твоє здоров'я... Можеш таки нині справити собі трумну... Ти чому не писав ся марод?

Макітра розбудив ся цілком, повів головою на бік, на його лиці перемигнув дивний усміх і в мить щез, око стало студене як сталь. По хвилі спитав:

— Що з того прийде? Я мельдував ся вперед, але повидав, що се ні на що...

Капраль побілів, втяв зубами губу, дивив ся довго на него а потім сказав:

— Я пізнаю по твоїх очах, що з тебе така гадина, якої світ не видів, ну, але пожди — з мене ще більша. Я вже виджу, що буду мати з тобою клопіт. Ми оба так легко не розійдемо ся, як ти гадаєш.

Встав і нахилив ся до него.

— За два місяці маю йти на урльоп, я дуже рад би вирвати ся вже раз із сего проклятого пекла, але ади, (вдарив себе в груди) аби я тут через тебе і два роки мав лишити ся, то я тобі кінця доїду! Я тобі вязи скручу! Чекай, хлопе, злодію!...

— Пане капраль, — сказав спокійно Макітра з тим самим студеним усміхом, — хтож видів таке балакати? Чомуж би ви мали через мене не йти на урльоп? Алеж підете, бігме, підете,

навіть борше...

Капраль дубнув ногою.

— Мовч!

Потім звернув ся до других і рішив:

— Хлопці, коли він так деку любить, то дайте йому її сеї ночі, бо будете всі швіцували через него. Оден за всіх—всі за одного; такий припіс у войську.

—Добре!—гукнуло з десять голосів.

Дати деку значить кинути в ночі на когось коц і задушити або вимісити чоловіка так, аби вмер в шпитали.

— А я вам, хлопці, раджу — дайте спокій з декою, — звернув ся Макітра до товаришів.

— Або що!?! Ади, який найшов ся! Ще страшить, ги—ги!

— На мені аж сорочка полотном стала! — добавив перконосий Юхт, що спрятав тимчасом Макітрин хліб з полицки.

— Другий цуг!

Вояки збігли ся.

— Мой, не хочу блюзи на собі!

Кількох стягало з капраля блюзу, він тимчасем навчав.

— Розказ, має бути розказ. Аби я тобі не знати що казав, то ти мусиш все зробити. Як би я тобі що злого казав зробити, то ти можеш на другий день рано писати ся до рапорту, але розказ мусить бути виповнений, бо инакше за субординацію йдеш до гарнізону. Скажу тобі: Хлопе, хапай гвер і стріляй ся! або: лїзь на вікно і скачи з другого пйонтра, то ти халаеш гвер і стріляєш ся, або скачеш з другого пйонтра, а завтра можеш йти й писати ся на мене до рапорту, чи як собі хочеш, але розказ має бути розказ!... Хлопе, а як би я так сказав тобі: Бери сірник і підпали хату!

— Гир! — крикнув Юхт як несамовитий і прибіг з начкою сідників. — Котру хату кажете підпалити, пане капраль?

—Herstellt, гадуюго! А ти хочеш підпалювати!?! Злодїю — таж за се кримінал! Хати не вільно підпалювати і для

того як би я тобі такий розказ дав, то ти не смієш мене слухати, бо такий розказ не є вальорний!

Капраль перервав науку військових приписів і розказував далі.

— Мой, не хочу пантальонів на собі!

Стягали пантальони.

— Мой, не хочу черевиків!

Макітра стягав черевики, капраль запер пальцями, нараз пустив, той полетів з черевиком і мало не вибив собі зубів до залізної причі.

Капраль виймав цигаро.

— Горить!

Двайцять люда прибігло і виймали сірники з кишені.

— В цивільнім служив Жидам, а тут цілий дуг служить йому.

— А тепер всьо, що живе, стелить ліжка і лягає!

Стелили ліжка, складали мундур, молили ся й лягали.

Zimmerordinnanz, на якого припала нині черга, виліз на стіл, взяв одною рукою закрутку лампи і читав з памяти:

— Добра ніч, панове саржі і вам камрати! Світло з хати — дівчина до хати, аби пан капраль мали що кохати!

— Файно, — муркнув капраль.

Жовнір фукнув в лампу і стало темно як під землею.

— Котрий скаже нині байки?

По довгім торзі зачав оповідати Савчук.

— Був раз жовнір, що не знав ніякого страху. Не бояв ся він ні ночи, ні громів, ні ворога, ні смерти. І не мав нікого й нічого, лише такий камінь, що був чистий як сльоза і світив ся як роса до схід сонця. І носив він той камінь при собі і стеріг його перед людьми і видів себе в нім, як в зеркалі. А був той камінь дивний — від кривди темнів, від просвітку ставав яснійший.

Одні слухали сего оповіданя, инші вглубляли ся в свою гризоту, в спомини і западали в сон.

Макітра скулився під коцом і кашляв. Сів на ліжку, обняв обіруч коліна, підсунув їх аж під шию та затискав зуби, так кололо його в грудях і спирало дух. Знов стягло його до кашлю, в грудях і горлі зробилося жарко, на него вдарив студений піт, він зімлів. Через час пробудився сидячи з головою на колінах. В пам'яті перелетів оден ранок. Сень стоїть перед лікарем, той казав скинути сорочку, обстукав його кулаком, аж до другої цимри було чути і сказав, що йому нічого не хибує.

— А він таки не піддався і як лежав лише в сорочці, встав, взяв на груди кармазинові шіци*), взяв гвер, настромив багнет і пішов відбирати свій діамант, в якому була мамина сльоза і його честь, — гуділо слово казки.

З далекого кута долітав шеніт.

— Мо, Грицю, кажу тобі не лзь! Ти хочеш якої біди? Тебе який напав? Ти капралів вірник? Таже завтра може таке саме власти на тебе. Кажу тобі не йди, бо не дай Боже чого, то я сам таки досвіта йду і пишуся до рапорту на тебе.

Вчувсе Макітра. Зняв потихо гвер з залізного гака, наложив під коцом багнет, взяв коробку з п'ятьма патронами і заложив її в гвер. Підсунувся до залізної штаби в головах ліжка, спер гвер на колінах і чекав.

Савчук кінчив казку сонним голосом, вкінці затих. Деякі хроніли...

По часі скрипнула дошка в підлозі, щось зачепило в стіл, там гей би здушений хихот.

Злодійський рух з кута посуває ся до середини цимри, як би два-три медведі підлазили до Макітриного ліжка.

Сусідний товариш хропе на всі заставки, от, вони вже коло него, минають його — спинилися право Макітри. Два по боках, оден в ногах розтягають щось і насувають на ліжку. Чиїсь руки лапають по ліжку і скрадають ся по темки до ніг Макітри, як вовки.

*) Військова відзнака доброго стрільця.

Тут хтось як би його грім прошив, підняв трійголос і гепнув на землю, по сїм злетїв верхняк стола, гримнув стрїл, аж касарня здригнула і всьо, що жило, схопило ся на рівні ноги.

— Гвалт! Шпекціон! Таскапраль! Сьвітло!

Новий стрїл впав потемки на ліжку капрала. Капраль схопив ся і чмихнув під ліжку.

Влетїв інспекціон з ліхтарнею, капраль від дня, фельд-фебель та офіцір.

На підлозі качав ся пробитий Юхт, за столом зойкав і кидав собою піддячий.

Нараз очи всїх упали на Макітру. Він стрїлив за капралем під ліжку, той вискочив, розправив руки і заревїв до него, як звір.

— Чи ти варїят, чи марод?!

В туж мить луснув четвертий стрїл, капраль викинув ся як серник, одною рукою за груди, другу спер поза себе до стїни, сунув ся поволи в бік і впав за ліжку.

— Ти що робиш?! — загомонїв офіцір і видер карабін.

Макітра зложив руки на колїнах, на сорочці червонїла кров, як кармазинові шїци — він всьміхнув ся по свому і сказав спокійно:

— А щож би... Отсим двом свинтухам дав деку, онтого сучого сина пустив на урльоп, а мене берїть до шпиталю, чи на фестунок — менї всьо одно...

У МИЛОСЕРНОЇ БОГІНІ З КАМ'ЯНИМ СЕРЦЕМ

Осінній ранок заглядав до шпитальної комнати і будив житс. Вертери стелили ліжка, замітали, здоровші мароди мили ся і підставляли умивальниці та зливали воду цинковими черпаками слабшим. Старий інвалід чесав ся сидячи і шепотів молитви. В куті на чотирьох ліжках лежали ті, що були між житем і смертю. Звідти долітали тяжкі віддихи, стогнання і зітхання. Один з півотвореними очима хропів, один тер ся в одно по-під ніс й оглядав нігті. Повидів ту роботу вертер і бомкнув:

— Не далекі твої гони, небоже. До полуцня, тай буде до тобі.

Далі лежали два горілиць, мимрили в горячці смертельними голосами і подавали на мерців. Тих, що повставали і помагали вертерам, було пятьох; два улани, два інфантеристи, та один канонір — всі епілептики. Держали їх тут через 48 днів, а на табличках над їх ліжками було виписано: *Zur Constatierung*.

Інфантерист Дронюк, чорний крепкий парубок сів на край ліжка і заложив руки; канонір Гресюк, білявий, утлий хлопець, підійшов до него:

— Ов, Дронюк, ти чого так посоловів?

Дронюк рушив плечима і глядів далі в землю. По очах і лицю видно було, що жерла його мелянхолія.

Інші також се завважили.

— А йому що стало ся? Сночи прибагав так, що мене ше тепер від сьміху під грудьми коле, а нині встав такий, як би йому жили підтяв!

Як повиділи, що він уперто мовчить, то перестали займати його.

Інфантерист Сидор, добродушний хлопчиско, вештав ся по цимрі і помагав усім.

— Алож то мене голова болить,— скаржив ся він.

— Ой, ти все лиш з тою головою, — закпнув вертер.

— Але нині так мене скипає, що аж в очех тьмить ся.

Улан плентав ся тяжким, лїнвим кроком і гломелав хлїб.

— Улан! — крикнув вертер, — ти мив ся?

— Мив ся.

— Хто видїв?

— Ні, ні, він не мив ся, я не видїв.

— Тай я не видїв.

— Тай я ні.

Улан всьміхав ся розлїзло і румеґав далї. Вертер улютив ся.

— Ади, який мудрий! Лише пролупив очи, тай зараз до хлїба! То ще раз лїнь. А ти не міг би помочи дещо, лише зазираеш, куди ворони літають!? То ще десь оферма була з тебе; ніякого стиду не маєш! Ади на Сидора, та то дїтвак супроти тебе, а всьо робить, о, диви, твоє ліжко застелив! Иди, бо як скажу пану реґіменцгерцови, то будеш видїв! Най, Сидорку, не стели йому більше, най собі сам стелить! Чекай, запряжу його нині до коритаря! Будеш шурувати підлогу, що здохнеш!

Улан докінчив хлїб і ніби брав ся до роботи. Через те лїннество ніхто не любив його.

От він ніби поправляє коло ліжка свого камрата і пасе оком вертера й всьміхає ся. Нараз гейби його щось цукнуло, він випростував ся і вдер собою до підлоги!

— Йой, вертер, біжи, біжи, біжи!! — кликав марод з повязаною ногою.

Вертер вибіг з мародцимри, а хорий на ногу взяв свою палицю.

— Хло' ти чеге аж тут врїлїз розщипати собою? А підег звідси!

Намахував палицею, буцім хотїв відганяти його.

Деякі сьміяли ся.

Вбіг вертер з лікарем.

Підняли улана на ліжку, лікар став живо підтягати йому повіку, потім взяв одною рукою під коліню, а другою вдарив зверху, відтак вколов іглою поза ніхоть, а улан метав ся як риба і тяжко було розслідити його. Вкінці утих.

— Вже його пустило, — сказав лікар і вийшов.

На коридорі загомонів дзвінок.

Вертери взяли “бас” — широку деревляну скриню з шальками як би висув із сушарні і пішли по звуку.

Настала тишина і мовчанка.

Гресюк розв'язав кнуток, взяв чисту сорочку і хотів убирати.

В тім Дронюк скочив як навіжений і з пришибленим зойком гепнув на лице і в тій же хвили випростував ся на рівні ноги й упав горілиць.

Гресюк настрашив ся, прибіг підняти його і — упав на него. Розшибали ся оба на собі. Обом виступила піна. Дронюк скреготав зубами, товк головою до підлоги, бив руками і ногами, затискав п'ястуки, аж кров виступила з-поза ніхтів і лебедів, немов крізь сон, якісь неясні слова, щось як: мамо, мамо, а Гресюк товк ся поперек него.

Мароди дивили ся на ту сцену.

— Боже, Боже, яке те житє людське. Де стілько сили набереть ся в християнині на такі муки?

— От, ковирію пів року на ту ногу, але волію вже се ніж хоч раз отак. Господи, борони та заступи від такого.

— Де ті вертери потекли ся, що так довго їх нема?

Гресюк скотив ся з Дронюка і втих, а Дронюк ще кидав ся. Червоний як грань, піт лав ся цюрком з него.

Врешті і він утих.

Лежали оба побіч себе покровавлені, як на війні. Лежали тихо, непорушно. З далеких сторін звела їх падавка на спільну дошку. Звела їх недовірчивість бранкової комісії, щоб поба-

вити ся їх мукою, бо їх діди і тати ще мало були на позорищи.

Вставали оба смертельно помучені, стогнали і втирали ся. Нараз глигнув один на одного і витріщив очи.

Гіркий сьміх скривив мертвецькі лица всіх хорих.

— Рано і вечір клену і молю ся — Боже, забери мене з сего сьвіта! Бодай я не дочекав отак мучити ся! — лебедів сухим голосом Гресюк.

Поволокли ся оба як підвіяні на свої ліжка і заснули скоро.

Вертери принесли зупу і паювали межі хорих.

По спіданю помили пальці і знов стало тихо.

Знов загомонів дзвінок.

Вертери вибігли.

По часі дав ся чути стук, очи хорих звернули ся в той бік, двері відчинили ся на розтвір і до цимри внесли “цувакса”*) покровавленого і позавиваного так, що видко було лише зажмурені очи.

— Хто то? — спитали всі нараз.

— Ерзац-резервіст з підрізаним горлом, — сказали вертери і саджали його на порожнє ліжко.

— Що!? Ерзац-резервіст!? Не міг два місяці витримати!? А він чого різав ся?

— Та йди і спитай його!

— А живе ще?

— Та живе.

— Ов, якийсь маркірант!**) Ти, хля’ не міг лінше потиснути, абиє був цілком зарівав ся?

— От, дай покій, не буди; хто знає, яке його було.

— Та аби не знати яке, то я би не різав ся. А гвер від чого? Кульку в люфу, а з люфи в голову. та й уже.

Вертери знов виїшли.

*) Новоприбулого.

**) Ошуканець, кепкар.

За кілька хвиль внесли иншого.

— А сему що хибує?

— Скочив з другого поверха і полотив собі ребра і ноги і потовк крижі. Він не дуваке; ми перенесли його з гори, бо там нема місця. Він вже тут далі рік.

Сего ніхто не брав на сміх, лише один зітхнув. Відай набилювало ся якесь криве слово, але згадав за свою біду і за гріх тай умовк.

— Мо, ня, вертери! А ви ще йдете? Та буде вже тут тої біди!

— Ще одного маємо принести. — сказали вертери і вийшли.

Через час внесли третього.

Мароди зареготали ся.

— А сему чи не пархи на голові, що так 'го файно позавивали, як дівку до шлюбу?

— Сшивали йому голову, бо напали на него два п'яні уланни і порубали.

— Певно через дівку?

— Дідько його знає.

— А він що за один?

— Канонір. Він як фалатнув одного своїм праником, тай голова на двох, а від другого дістав свог. Але мощна біда! Міркуйте собі: зайшов з порубаною головою від цитаделі через ціле місто, аж на свою касарню.

— Це, о, з сим не зачіпай ся!

Канонір підняв ся на лікти, очи і ніс виглядали понуро, як зпід шелома.

— Не бій ся, фасольнику, — простогнав він. — Як би мені так як тобі, то герцював би тепер з канонами по дуброві, а не гнів отут і жер зупу за дурно!..

О десятій годині прийшла візита.

Два молоді лікарі і два капралі-санітети: один ніс скринку з ліками та інструментами, другий книжку, перо й каламар.

За ними прийшов полковий лікар. Позаписували “цуваксів” і почали переходити по черзі по-при кожного хорого. Змінювали написи на табличках і відповідно до горячки приписували страву.

Прийшли до того, що скочив з другого поверха.

Полковий лікар, середнього росту, сивий, з бритою бородою і добрими очима, взяв його за живчик і спитав:

— Якже там синку?

Вертери зняли з хорого покривало.

Поломані ребра, ноги, побиті крижі, вкриті чорними ранами, кости стреміли як осмалені скипи. А жпте тліло ще в тій нужді мук. Його очі світили мертвим блиском. Як побитий птах. Обертали його як кусень дерева, обкладали бавовною і перевязували.

Регіменцарцт заломив руки і хитав головою. Відтак погладив його як дитину і промовив:

— Ой, ти бідаку, бідаку! Мученику, мученику!

У відповідь на се слово покотили ся дві грубі сльози по жовтім лиці марода.

Візита вийшла.

Тепер брали вертери по одному з тих хорих, що не могли ходити — на ноші і несли їх до операційної салі.

Звідти долітали зойки, писки і лайка.

Білозора, що болів довгі місяці на ногу, внесли блідого і положили на ліжку.

— А що? — спитав сусід.

— А щож би... перевили тай казали, що відай треба буде втинати ногу. Там саме втинали одному. Як подивив ся я, то аж ми в очех потемніло. Успали його, обтяли шкіру наоколо ноги як кору на дереві, закотили в гору і різали кість пилкою. Марод пищав крізь сон і сіпав ся, як перший-ліпший з отсих, що мають тоту слабість. А один з болю поздирав з себе всі перевязки... Ви кажете нераз, що я студеного серця, а я чую лише, що моя душа дуже зломана. Так здаеть ся, перековиріти

отут сім місяців, то не що будь. А моя рідня? Думаєте, що вона має до мене те серце, що вперед? Гадаєте, що вона від тих моїх болів не ствердла? Ствердла, зіпсувала ся так, як ми всі тут. Бо такий, що вмирає, а не може вмерти — стає неависним для людей і для себе. У війську нема поезії.

Засичав з болю і не міг здержати ся від сліз.

— Ого, чоловічку, і щож я тепер буду робити без ноги? І все те через дідьчу римунду!

Але в тій хвили заціпив зуби, аж губа закривавила ся і процідив понуро:

— А знаєте, звідки то всьо? Очі муки і зойки, які оглядає отсе пекло?

— Звідки?

— Звідти, що наші газети і петиції—сьміте, а наші послы — с-с-с-с. Скажу вам ще одно: добре так, а як буде гірше, то се мене також не здивує, бо кождий нарід має те, на що за-
служує- Schluss!

Зімлів!

II.

Коло старого інваліда спрятував вертер і рушив йому якусь дльбничку на шафці. Інвалід заметушив ся і стогнучи зачав сварити опалим голосом, а його схоровані очи косили ся як у постріленого яструба.

З полудня прийшла його жінка і ще якась бабуся. Принесли старому булок і вина. Обі в хустах сиділи і нипали коло хорого як мухи коло заголомшеної мухи.

Сонце заглянуло крізь вікна під стелею, Гресюк встав і вбирив ся. Піренький був його хід, як тої курки, що встала з гнізда. Натягнув плащ і вийшов на шпитальний город.

Не було студено, сонце всьміхало ся крізь жовтолисті лянн, але він був так ослаблений, що здригав перед подихом вітру. Сів на лавку під лицю і дивив ся як зівале листе рухало ся на землі. Крутило ся, піднімало ся, як би хотіло підлетіти то своїх галузок. І він відпав від своєї галузи, як той лист.. Ет.

що там! От, курити нема що! Гей, не знають люди зі світа, що то є, як жовнір немає тютюну, або на картку до своїх!

Два вертери надійшли з ношами і станули спочити.

— Деж ви те несете?

— До трупарні. Улап.

— Який улан?

— Таже тут на ношах.

Гресюк відхилив простирало: під ним лежав мертвець, а він навіть не спостеріг його вперед, як би на ношах нічого й не було.

— Скоро затирають ся тут сліди по чоловіці.

Пішли.

Гресюк гладив рукою по руді як старець і шептав:

— Грій, сонічко боже, грій. Не загірло ти мене на весні, то загрій хоть в осени. Не зазнав я тепла тай нікого не мав. Так якось ховав ся у студени, на самоті. Здасть ся, що перший раз так мене грієш. Коби можна спочити так на віки і дивити ся...

Збудив його звук сопілки. Кинув ся шукати її. Се в гарнізонівій казни вигравав хтось козака. Гресюк станув під закратованими вікнами.

Спів, регіт, тупіт і дзенькіт кайданів до такту. Захриплі голоси вязали ся в понурий і дикий хор. Безнадійність, неволя і роспука віяла з него. Хоч було се на другім поверсі, а здавало ся, що та чорна луна летіла з-під землі, з чистилища. Між арештантами счинила ся бійка. Гатили ся кайданами по головах. Сопілка додавала чортівської охоти.

Один арештант держав ся ґратів і плюнув в долину. Гресюк уступив ся, а арештант пустив до него прикре слово.

— Я тобі, брате, не дивую ся, — вповів Гресюк. — Я знаю, що навіть ангел на ланцюху став би ся чортом.

Арештант подумав, а по хвили відповів:

— Правду, брате, кажеш. Вибачай!

Пустив ґрати і зсунув ся в долину.

На город вийшов капітан, середніх літ, без шаблі, з двома вертерами. В драних панталюнах, похнюплений як водонос, закурював від вертера цигаро і салютував йому низьким уклоном, а другий подав йому руку, потрясав нею, а потім взяв його “за пан-брат” під рамено і так пішли.

Гресюк глишнув допитливо на першого вертера, що стояв ще і всьміхався за капітаном.

— Варіят, — пояснив вертер. — Зійшов на таке через свою жінку.

Вітер підняв листе і поніс за капітаном.

Кількох мародів вийшло на город.

Пожовклі лица, в очах дрімала скритість і хвороба злочину. Далі вірити годі, що на сьвіті є ще якесь здоров'я.

Та Гресюк помилився. На город виринула панночка, свіжа як розка, прийшла “зі світа” і внесла з собою чари свободи й здоров'я. З'явилася в сім пеклі нудьги і смерти як ангел. Жовнір вийшов за нею, обоє взялися під руки і пішли до лавки в куті города. Він викрадався ночами до неї, перелазив мур як кіт, аж раз прихопили його і призначили до маринарки. Завтра повезуть його на кілька літ до Полі над Адрійське море.

III.

Ніч.

Тихцем встає Білосор, підсуваєся на кули до Гресюка і шепче:

— Видиш всіх тут?

— Виджу.

— З ними так само як з нами. Красшу половину нашого віку ми вже пережили, а як пережили, то знаєш.

— Знаю.

— Ну, то лежи тихо, анї рушся. Те що буде—не цікаве.

Білосур висунувся на ліжко найблизшого товариша, приляг йому грудь коліном, одною рукою схопив за горло, а другою заткав губу.

Счинила ся метушня, глухе скавуліне як би ~~Міко~~ ~~Пару-~~
шив в міху—і стало знов тихо.

Білозор ліз по черзі з ліжка на ліжко.

З Гресюка лав піт, голова як в полумю.

Врешті гробовий спокій привалив цілу комнату. Ліжка подібні до гробів, залізні штаби в головах, до хрестів, на них таблички з іменами. Деяка табличка калатала як гомівки кістяка.

Двері рипнули, як би під серце студеним спісом вколов. Білозор поліз як тигр до дальших комнат... З цілого шпиталю стала одна величезна трупарня.

Нараз задрожали мури і почали валити ся, стелі і стовпи розпадали ся на всі боки, а між ними шибав Білозор як шалена хмара. Гресюк прокинув ся облитий потом від горячки і зітхнув.

На столі дрімав вертер смертний на руках. Перед ним блимала оливна лямпка в умивальниці, метала світло на стелю і горою на стіни, а долом зробила ся бездонна чорна пропасть, в якій стогнали молоді люди.

Гень сходами гомонів дзвінок і чути було кроки. Се йшов священик на другий поверх, до тих, що вмирили на глуханю. Дзвінок і кроки втихали, то знов будили ся. Видно багато було там роботи.

Гресюк глянув на Білозора, він не спав.

—Ви кидали ся в сні і кричали,—сказав Білозор,—і я також збудив ся. Такий милий сон снів ся мені. Десь я далеко в своїм ріднім селі і десь перед нашою хатою так ясно сонце свігнє, аж за очи ловиє. Зелене жито леїє, а його зелень така ясна, якої я ще не видів. І приходять вороги до того жита і не жати, але косити його хочять, а я як ухоплю бучагу, як стану їх прати—геть вигнав і—

Білозор урвав.

Дронюк зачав бити собою на ліжку і злетів на землю.
Кликнули вертера.

Було по півночі і знов всі послули...

Рапо понесли Білозора до операції. Гресюк наделухував цілою душею і тремтів усім тілом.

—Ну і щож?—спитав він Білозора, як саджали його на ліжку.

—Сказали, що нога гоїть ся і не треба втинати.

Гресюк врадував ся.

Білозор моргнув до него і показав на одного марода.

—Дивіть, він ходить, а за ним снує ся смерть, видите?
Вона погань за нами всіми так волочить ся.

Гресюк глядів на страшного як смерть жовніра...

Прийшов капраль і прочитав двох, що мали виходити на волю.

Білозор і Гресюк гляділи завидно на їх радість. Багато хорих пересипало ся, лише вони ковиріли, немов мали цілий свій вік тут перемучити.

—Люди йдуть, Білозоре, а на нас не прийшла ще черга.

—Не журіть ся, переспимо свій час, а відтак виженуть нас як телята на зелену пашу.

—Коби то можна лежати каменем.

—Ви бачили золотий напис на сїм шпитали: "Charitas?"
Милосерна богиня, хе хе. Білі в неї груди, але серце камене...

До хорого з поломаними ногами і ребрами приступив жовнір і подав лист.

Скляними очима глянув він на письмо, оглядав кожду дрібничку, як би хотів на віки заховати в пам'яті.

Просив шепотом, аби прочитати.

Жовнір сїв біля него і читав:

Дорогий Сину!

Доношу Тобі, що з ласки Бога ще живу і зичу Тобі здоровля і поводження. Рік вже минув, а від Тебе нема ніякої

відомости. Гадав я, ховай Боже, що Ти вже вмер, та вїт казав що була би чорна картка прийшла. Значить, що Ти Богу дякувати, живеш, але що дієть ся з Тобою, як Тобі поводить ся, того нічо, а нічо не знаю. Дорогий Сину, серце мені з жалю крає ся, що маю Тобі нині донести смутну відомість. Най мені Господь простить. Твоя Мати вже небіжка. Най її Бог прийме до царства небесного, а Тобі най дасть силу і розраду. Бідняга дуже банувала за Тобою, побивала ся як ластівка, до останнього духу питала за Тобою, казала, що як би Тебе ще хоть раз увиділа, то віджила би може. Нанашко Максим ледви її втихомирив. Наказував, аби так не тужила, бо її жаль постелить Тобі до смерти смутну дорогу, а вона закривала лице руками, душила ся і так мовкла. Прийми її останнє благословене, Сину. А я також не надію ся увидіти Тебе. Синашу, Синашу! Ти далеко, а я тут без ніякої помочи на нищету сходжу. Лічу свої старі дні та гірку нудьгу і неміч гризу. Туск каменем груди давить, в горлі душить, огнем пече.”

Хорій відвернув голову і рушив рукою до читаючого.

—Пожди—трохи.

Рясні сльози покотили ся по жовтім нерухомім лиці.

Шептав, як би молив ся.

—Боже, Боже, моцний Боже, забери мене з сего світа.

Жовнір читав далі.

“Виволочу ся вечером у луг, трава як барвінок, пай на косовицю минув, праця марно пропадає, бо нема Твоїх рук, нема Тебе, аби станув з косою. Кервавими сльозами кличу: Верни ся, верни ся, мій Сину! Трава хлипає, земля плаче за Тобою!

—Ой, чи не він.—На *тім* світі хіба стане з косою,—втрутив ся голос із сусідної постелі.

Жовнірови, що читав, жаль завертів ся в горлі. Хорій вдивив ся в стелю і шептав в дусі:

—Боже, змилуй ся наді мною, відпусти мені...

Жовнір читав далі.

“А я стою, туманію, в землю западаю ся, а ніч підкрадає ся як злодій, гасить мій просвіток, прилягає надію і посуває ся з моім туском далі й далі. Сповиває землю, небо, цілий світ. Така чорна, тяженька, безконечна ніч”.

Лист кінчив ся поклоном і поздоровленем, але хорий не чув вже того.

Вертери прибігли до него й хрестили ся...

НА ДУБРОВІ

—Хлопці! Ану покажіть, що вмієте! Я хочу раз, але добре! Ади, пан лейтнант дивлять ся!

Капраль відбіг на кілька кроків і крикнув:

—Habt Acht!...—Marschieren Zug, marsch!

Відділ рушив з подвіря на вулицю, по чотири в одному ряді.

—Подай ся на перед, голова до гори, кольби на зад! Не носи ївер як коромесло! То лиш при жандармерії так ївери носять! Richtung! “Декуй” один на другого! Ковцун, махай руками попри себе! Не гоїдай ся як за гусьми! Eins-zwei-drei-vier! Ов, хлопці, я так не хочу. То коршма ще стоїть!? Незавалила ся!? Се є цілий цуг — трийцять-мужа!? Так тихо як коти по болоті! Не чую! Удар погою! Припусти з гори, аби аж земля дудніла! Не бій ся, як зломнш ногу, то дістанеш з маґазину другу! Диви, як тамті цуги маширують! Eins-zwei, витримай!

Погідний, літний ранок витав на світі й будив пташню по садах і городах. З домів виходили школярі і приглядали ся війську.

На містку стояла цікава дівчина і всміхала ся.

—Хлопці, котрий хоче кохати?—спитав офіцер!

—Гир!—загреміло пів компанії, аж голос під небом опер ся.

Дівчина затулила лице і чмихнула в фіртку.

До міста йшло босе жіноцтво з набілом.

—От таку маленьку, куценку молодичку як курочку, мушу й я собі вистарати, скоро лиш вийду з войська!

—Чому таку?—спитала молодичка.

—Бо присідає добре!

—Не з біди, мамуню, такі лідки ще маєте!

—Ой, синку, я вже давно збирана сметанка!...

—От, що йому в голові! Пусте, — сказала молодниця до старшої жінки.

—Не дивуйся, небого, се не з гаразду, — відповіла тамта. — Гадаєш, що твій чоловік, а рахувати, мій син був при війську ліпший? Такий самий курощуп як отсей!

Військо було вже за містом коло розлогої зеленої рівнини, яку називали дубровою, від того, що тут був колись дубовий ліс. З одного боку виднів цвинтар, далі село, над ним блискотіла нова баня церкви, праворуч мрів фільварок, за ним білий березовий запуст, сповитий синою долиною. Свіжий вітрець гуляв свobodно, холодив і збирав росу з трави.

Відділи війська паювалися на рядки, розсипалися по цїлій дуброві, ранші робили вже свої вправи, пізнійші виходили на рівнину, відпочивали і ладилися до муштри.

—In die goц!—долітав захриплий голос з одного боку.

—In die гить!—з другого.

—In die фіть!—з иншого замість: In die Balance.

—Ади, він “Kehrt euch!” робить в правий бік! Хлопе, то лише при уланах так обертаються, тому, що там довгі шаблі носять!

—Schiessen!*) Ціль просто себе! Неприятель в онтім високім комині!—командував капраль.

—Direction онта біла корова з чорним хвостом!—верещав подалік фрайтер.

Маширував на переді, як гусак, перекутив голову й дивився поза себе на ноги вояків, розправляв руку як крило й ціяв:

—Ить! Ить! Ить! Гить! Штрикуй корсані, мой!**))

*) Стріляти.

**) Витягай ноги.

За ним витягали ся воляки і малпували його хід як деревляні кукли, гунали погами як слонї. Аби вмирав, то не здержав би ся від сміху, як би увидїв ту роботу.

—Най телїгенція робить гверґріфн†) добре, бо я через телїгенцію піду до ґарнізону†*), а телїгенція через мене до шпиталю, а гвер до піксмахера†**).

—Sie, durch Gottesunvorsichtigkeit menschgeborenes Vieh!—сварив лїйтнант на одного.

Один гурток на команду фрайтра тримав ся за бедра і піднимав поволи лїві ноги. Молоденький кадет приглядав ся з боку. Тим часом один жовнїр в серединї, замість лївої підняв праву ногу в гору.

Кадет пирснув як іскра.

—Натурально, там якийсь злодїй підняв обї ноги в гору! Але в ту мить кадетина схаменув ся і пішов геть.

Фрайтер Пуцькевич присїдав від сміху.

—Я виджу, хлопе, що ти не розумїєш по нїмецьки; ти виховав ся в лїсі і чув лише: “Пся кров”, “Шляк би тебе трафив” і инші паскудні слова, але я тут є від того, аби навчити, отже затам собі, як скажу: Rechts um! то ти погадай собі: Гриць кум і живо шпурни собою на право! Але се має бути як не знаю що! Се не дасть ся навіть сказати! То має бути так як грїм, як сам дїдько, аби аж дранте летїло! Диви, як тамтї онде файно роблять! Хлопе, уважай, що тобі шкодить! Зробиш раз добре, буде тобі добре. Будеш мати знов “ruht”. Нинї пятниця, завтра субота, позавтра знов недїля і ти знов відпочиваєш і так далї, аби лише час минав. Відбудеш свої два тижнї, а потому береш шапку дашком на потилицю і салютуєш обома руками або знимаєш її, кланяєш ся отак як

†) Вправи з карабіном.

†*) Військова тюрма.

†**) Buechsenmacher, той що робить і направляє ружвиці і карабіни.

пан і кажеш “падамдонок”, або по руськи: Гарбуз вашій матери! і йдеш до дому гріти ся коло жінки. Прибиваєш свою копцетлю*) на полицю над постелею і кажеш: Шо-о-! Шо-о-о! Я служив при війську!

По сих словах капраль заложив руки, хитав головою і сміяв ся.

—Бог би тебе побив...

Резервісти заходили ся від реготу.

Ляйтнант був далеко. Виймив шаблю і колов жаби в баюрці. Нудив ся. Потім заложив руки по-за себе і пішов поводи до дальших рядів.

Капраль оглянув ся.

—Добре, хлопці, було! Nieder! Лягай в траву і спи далі.

Вісім люда лягло на животах, вісім обгорілих пик всміхало ся з під дашків.

—От, дай вам Боже здоровля, пане капраль.

—Не бій ся, я знаю, що хлоп любить. Але уважай, як пан ляйтнант будуть сюди йти, то дай мені знати. Я зроблю собі “kniet” і буду ніби учити вас, з кілько частий складає ся гвер. Мені вже таки се військо надоіло.

Вклякнув на одно коліно напроти свого гуртка і настала хвиля, в якій хлопці забувають про мундур і стають людьми. щирими товаришами. Згадують про рідне село, винитують один за другого, оповідають свою долю.

—Ото, братя милі, скоро лиш ляжу на землю, то все пригадує ся мені цвинтар...

Над ними голубе небо як хрусталь, легіт буяє, земля пахне. І дивний сей світ і люба погода, в якій туга і забуте обіймуть ся і ведуть нас у вічність як в солодкім сні.

З далека долетів голос ляйтнанта:

—Rast!**))

*) Kopfzettel, табличка з назвищем

**) Відпочинок.

Капраль додав:

—От, видиш, оберни ся на другий бік і спи далі. Я нині також нездалий. В ночі приснила ся дівчина, я змаркірував кохане.

Хлопці позакурювали собі, капраль оповідав про свій побут в Чехах.

—Що,—каже,—там мені було добре. І в небі ліпше не буде. Я тут води стілько не пю, що там вина випив. Я вином мив ся. Ми стояли “лягром” і до нас приїхав був раз якийсь головац, що називав ся—Erzherzog Schlagenhof-Raten Ritter von Toscana. Наші люди не могли собі того прізвизца инакше зятямити як лише:—Ирц-гирц-пирц шляк би го трафив ріпа з мотузками.

—Пане капраль, чи не служили ви там з Іваном Костогризом?

—Костогриз Іван, з Зеленої, з гір? Служив. Він був, рахувати, мій “шльоф”.*) Ми на одній причі спали. То був воєвода; з ним ніхто не міг видержати. Раз фірер сварив на него, а він каже: Пане фір, та чого острите ся? А бігме втечу і пропаду як під землю. В наших горах є де сховати ся!

—Ну, ну,—каже фірер,—сиди вже лиш та не дизертируй, бо я би ще через тебе мав біду.

Вітрець потягав, вояки познимали шапки і холодили ся.

—Ти з чого маєш такий білий знак на голові?—спитав капраль одного.

—Ще малим полошив я кури на бантах, а мама вхопили ожіх, та ожохом по голові. Кров пустила ся, а вони в плач та за коновку, та жбур на мене водою!

—Е, я маю ще ліпший знак, о, подивіть ся, пане капраль.

—А се від чого?

—Раз в ночі вертав я городами, попри коршму, аж тут

*) Schlafkamerad.

один вискочив, шарнув мене бучком і втік. Я впав і заснув. По якімсь часі пробудив ся, встав і пішов. То їх двох було підсіло на когось иншого, а я саме тогди надійшов.

—Я маю таки знак отут над ухом, о—показував капраль, —се кінь так френькнув. Щастє, що копито лише сховзло ся з боку, инакше був би капут.

По черзі показував кожний свої старі рани та оповідав всякі пригоди. І були там знаки на руках, ногах і головах. Сему різак від січкари обтяв пів пальця, другому сокира перегатила руку, тому колесо переїхало через плесо ноги, иншому обух вирвав ся з топорнища і розвалив чоло, тому бугай роздер рогом лице, а того дерево побило в лісі. Ніхто не був без знаку. Хлопське жите тверде; воно переходить через пригоди й каліцтва.

Показав ся Жид в кашкеті, без заросту, з кошем.

—Панове вояки, дайте що торгувати!

Піднимали ся й обступили кіш.

—Даєте горівки, але острої!

—Ц-ц-ц, остра як сам дідько!

Пилю по чарці і закусували булками.

—А покажіть-но, Зайденю, нині якої штуки!

Жид почав удавати мамів, як плачуть за синами, коли ті йдуть до війська.

—Йой, синку ти мій, синку! Йой, потіхо моя, потіхо! Кудиж ти, синоньку мій ідеш, куди!?

Втирав очи й ніс і наслідував заводи.

Вояки реготали ся.

—Бодай тебе Бог побив, а то якась планета! Отсе комедіант!

Показував, як мужик вернув від сина й оповідає про військо.

—Жінко божа, діти милі! Як той штанд*) божий шві-

*) Стале військо, лінія.

пус!**) Коби ви виділи, як вийшов старший, як витягне своє довге шабло, як замуракотів, як зашваркотів, то всьо упало на коліна, як би підтяв! А потім знов як крикне, то всьо нараз так обернуло ся, що де було лице, там, вибачте, плечі! А потому, як старший десь здименів, а жовніри як зайдуть до коршми, як стануть пити та співати! Гаде, чоловічку, не войсько!

Потім зачав ще веселійшої прибагати і приспівувати.

—У тисячу девятьсот
і першого року,
залюбив ся хлоп в Жидівці,
я кажу, нівроку!

Цмокав і підтанцьовував з всякими сороміцькими витребеньками.

Гурт ще дужче в регіт.

—А ви, Зайденю, служили в войську?

Жид перехрестив ся.

—Міоца й сина, най мене Біг боронить, я дуже бою ся гвера!

Сватки рака лазили зі сміху.

Потім словажнів і став вишитувати про урожаї по селах, про еміграцію до Америки і и.

Перед літами перебував він в Лисци, їздив в банді музикантів-Жидів по весілях, бив у великий бубен, бурлакував по селах і звідси знав звичаї і вдачу простолодю.

Ляйтнант дав знак свиставкою, вояки почали гуртувати ся в відділи.

—Хлопці, раз-два тай до дому, бо там вже зупа чекає!— заохочував капраль.

—Коби таких днів як сей при войську більше, то ще би якось витримав...

**) Пріє.

ДІТОЧА ЗАБАВКА

Досвіта гомонів бубен, військо виходило з села і дивилося остро на свою “фану”, аж мурашки пробігали. Військо для війни, не для спокою, тому мусить бути все готове.

Офіцерська старшина поїхала верхом, за нею капраль в параді з “фаною”, далі піхотинці в повнім воєннім уборі, в торністрах з шатрами, лопатами, джаганями. По-при відділи йшли лейтнанти, кадети й фельдфеблі, на самім кінці полковий лікар верхом, віз з білою будою і червоним хрестом, вояки з ношами й перевязками і збирачі патронів з торбинами через плечі.

Капітан дав знак шаблею, тамбор вдарив в бубен, військо маширувало за темпом. Як тамбор переставав, заступав його місце горніст*).

Виходили з села. Луги, поля зеленіли довкола, сонце царювало над ними. Військо віддыхало леготом, що збирав росу з запахами і розсилав її щедро.

Деякі, що не мали часу поснідати, виймали з торбин хліб, багатші наприковану вудженину, інші йшли мовчки похнюплени, підкладали руки під реміне на грудях, бо давило й в'їдало ся в тіло.

На переді горді юнаки з Городенщини, серафинецькі рослі хлопці, далі парубоцтво з ланів Ніжнева, з піль Товмаччини й Галича, за ними присадковаті й крепкі парні з околиць Богородчан, Надвірні й Делятина. Все те обгоріле на сонци, загартоване в біді й нужді. Деякий слабший гнув ся під важкою торністрою. Передний товариш лишав широкі сліди

*) Трубач.

в поросі, Яків Солонина задивив ся в землю і ступав в ті сліди, чув шум довкола себе, йшов як в сні і все лиш думав собі: От так крок за кроком далі й далі, час минає, не стоїть, настане пора, що я вийду з війська і буду знати, як шанувати кусник цивільного хліба. Розчисляв літа на місяці, тижні й дні, потім на відворот і лекше йому ставало на серцю. Затуманював себе тим рахунком що день—тижнями, місяцями...

—Жовнір біда,—сказав Стась Квич з “Зелени”.—Мучить ся на отих маневрах днями й ночами, спеки го пражать, дощі перуть, неволить ся на квартирі по стайнях і кучах, не доїсть, бо лиш кинуть кусень недовареної курші, аж тут лишай весь і збирай ся далі, в ночі нема спочинку, бо чипиш на поли серед студених вітрів на сторожи або зривають тебе зі сну на алярм і лети, чорт знає, куди і за чим, а встане рано тай знов веселий, співає, як би й нічого не було.

—Пригадають ся, брате, отсі маневри, на здоровлю колись в пізнійших літах, не бій ся,—сказав Солонина.

Військо стануло на команду, старшина дозволила перейти з дороги на той бік рова, компанії складали ївери в піраміди, торністри по приписам і віддихали.

Капітан закликав фельдфебля, насварив на него за тамбора, що бубен дринчав як розбитий горнець і казав записати тамбора до рапорту.

Фельдфебель закликав тамбора і скочив як чорт до него з кулаками.

—Злодію, ти чому бубен не наштимував*)?

—Пане фебер, я його штимував, але—

—Я тебе наштимую!

—Сеї ночі впала роса і він відійшов.

—Я тобі відійду! Я буду через тебе пити від пана ка-

*) Настроїв.

питана! Я тобі так відійду, що мене і тебе і твій бубен дідько вхопить!

Офіцер інженерського штабу стояв з офіциром генерального штабу і кпив собі з непорядности в плянах битви на маневрах, а сей знов кпив собі з завалених мостів, які поклав інженерський штаб.

— Дайте спокій — втрутив офіцер від артилерії, — генеральному штабови ніколи нічого не впало, а інженерському штабови всьо запало ся!

Старшина на конях збрала ся навколо купи каменя і стала радити над нинішним пляном пільної битви. Сановиті обершти, майори й капітани витягали мапи, шварґотіли й їздили по них пальцями, головний провідник генерального штабу відвертав ся в ряди-годи до наймолодших офіцирів і завдавав питання, на які мали вони відповідати і се становило часть практичного підготовлення й іспиту до висшої ранги.

— Яку команду дали би ви своїй компанії, як би з переду вас станула неприятельська артилерія, з заду неприятельська кавалерія, а на правім і лівім крилі інфантерія?

Головусий лейтнант випростував ся, почервонів, повторив питання і зачав розвивати стратегічну теорію, вивчену з військових підручників, яка тут була ні пришив, ні прилатав.

— Алез, мій коханий пане лейтнант; ви розводите теревені, а неприятель не чекає і ваші люди багнуть ратунку!

Молодик збив ся до решти з пантелику.

— Щож би ви в таким случаю почали?—спитав обершт вічного лейтнанта, що через келішок і людяну вдачу не міг добити ся до висшого ряду:

Той відповів:

— В сім случаю я би командував: “Клякати до молитви!” Громовим реготом залила ся вся старшина.

Енергія, суворість, ба навіть характерність була із здорових лиць старшини.

По нараді військо зібрало ся, команданти повизначували патрулі, ведети, шпігунів, пояснили їм ціль і мету, подавали гасла, поучили як мають повнити свою службу і виправили наперед. За сими розсипали ся цуги на менші гурти, що називають ся “шварми” і рушили зі своїми провідниками, одні на право в лїс, другі на ліво, полями по за гору. Кілька компаній лишило ся й чекало дальшого розказу, за ними місила зелені поля, людську кєрвавицю, хмара кінниці, за кінницею артилерія з тяжкими канонами. Цїлий видокруг, доки лиш око могло засягнути, вкрило військо. Лиш небо і військо. Брязк оружя, тупїт коний, гуркіт канонів, одиниця губила ся тут як капля в мори, почування одного чоловіка всякали в ту масу, як сльоза в скалу, натомість остивала й твердла сила, що лучила весь загал, як лява скаменїлий лїс.

Офіцери тих відділів, які пішли на перед, не виймали шаблїв, аби блиск стали до сонця не зрадив їх перед неприятелем. Давали нїмо знаки руками і посували ся на перед. Падали в борозди і рови, підлазили на животах, крили ся по корчах і пропадали в лїсі. Тут переправа в повнім тяжкїм узброєнїю не легка, не один бідака зломить ногу або лишить око на суку.

Хоч на такїм гаспидськїм місци тяжко було удержати порядок, то відділи намагали ся тримати рівну лїнію, один другого наказував, бо вчера була за се біда. Наднесло лихе капїтана і він не питав, що се було серед корчїв і тернини, але змив фельдфебля і призначив його до рапорту за те, що шварми не були в рівній лїнії, та що між людьми не було приписаного відступу на два кроки. Фельдфебель знов, відбив се потому на цїлїм цугу.

Доц ляв, люди ледви дихали, а він казав їм вісім разів чистити, шїткувати всьо до найменшого ремінця і виносити на подвірє перед стодолу, в якій була квартира. Раз завернув їх тому, що торністри не були рівно зложені, хоч через болото на по-

двірю і криву стежку, годі їх було инакше поскладати. Другий раз верещав за се, що реміне не світило ся.—Деж ми, пане фебер, возьмемо тут на селі тої помади, що на реміне, як його в темній стодолі і на чім вигладити і як на дощи поставити, аби блищало ся?—скаржили ся вояки. — Мене се нічо не обходить! Марш! За пів години маєте знов рокувати! І поліз у коршму... Потім вчепив ся за ті маленькі гудзики, що при кляпах на рамени, потім за патронташі і так далі, а врешті, коли вже не мали йому очи на що вилізти, зайшов у стодолу, глип сюди-туди. — Ов, каже, то деки лежать онде на купі, як здохлі корови!? За десять мінут має мені тут бути порядок як в люстерку! Аби порошка одного не було!

Виходили з ліса на царини, сади й городи. Толочили ярину, толобанили ся по молоденьких щепях, топтали зелений хліб і лишали за собою чорну землю і плач. Здалека долітали гуки сальви і стрілів, що падали поодинокю, то сивали ся раптовно як біб по решеті.

Старенька вдова стояла на порозі, очи свої видивила в хмару обгорілих і помучених лиць, але сина свого не віднайшла. Одинокю її підпора і слава на старі літа. Гіренько отими сухими руками заробляла на него. В школах великих учив ся. Потім віддали його на один рік до Чехів, там на маневрах загнав ся він верхом на дебри і потонув. Ні його, ні коня не відшукав потім ніхто, весь слід пропав.

Нехай отей мертві стрічки слабого слова заховують намь його страшної смерти і жаль по втраті молодої сили...

Одна компанія виходила правильним чотирикутником на гладку як тік поляну, по лівім боці рівно був гай, неприятель, що складав ся з оборони краєвої, стояв передом в тім гаю, готовий до бою, лиш шанки і гвери видно з ліщини. Нашу компанію виводять тимчасом рівненько і спокійненько в як найбільшій порядку на поляну, командують "Halt", потім "Links front", "Laden", "Schiessen" і т. д., а чемний і

терпеливий неприятель чекає, дивить ся на се і регоче, аж листе з ліщини облітає!

—Отсе, хлопці файна робота!—Сказав Солонина.—А бігме, шпурну отсим гвером, скину з себе мундур і заберу ся геть, бо не годен дивити ся на таке! Бавимо ся як діти? І не могло би отаке стати ся на війні!?! Там саламаху зробили би з нас!

Зачала ся з обох боків стрілянина сліпими патронами. Всьо було вимучене, засвягле, чорне від пороху, глини і поту.

Нараз коло неприятельського команданта закурила ся земля, потім в друге і втретє! Командант звертів ся як муха в окропі, дав знак полковому трубачеві, той затрубів несамовито, хвилину запанувала тишина, потім счинив ся рейвах і колотнеча.—Із сеї компанії стріляв хтось острими патронами! Зачали нишпорити, заглядати до сонця з гвери і живо знайшли. Середина люфи по сліпим патроні чорна, по острім чиста. Як би на кінци був дав сліпий патрон, то пропало.

Від того жовніра забрали зараз гвер, а його самого повели під сторожею. Пізнійше пустили. Оправдував ся, що кілька днів перед тим був на варті, мав з собою острі патрони, і вони потім замішали ся між сліпими.

Полковник на кони переглядав студеним оком відділи і буркнув остро до капітана:

—Люди смутні, прибиті, лізуть як старці! Чого так тихо!?

Звернув ся до відділів і крикнув:

—Скинути обойчики, шапки дашком на ліве ухо, курити, співати!

Сей розказ подавали одні другим гень до дальших відділів.

—Видиш, смердиш як нещастє, капає з тебе, а шапку бери на бакир і тіш ся, що живеш!—замітив фельдфебель.

Один з капітанів впав на ліпший спосіб.

Боком плила ріка, він розказав взяти гвери на плечі і перебічи через неї.

Спинив ся плюскіт, шум, всьо сопіло зігріте й гнало як бішене в запорошених мундурах і черевках через ріку, капітан на кони стояв на березі, кричав: Далі-далі-далі! і червонів як грань і ловив ся за боки від реготу.

—Не одному отся купіль пригадає ся колись на здоровлю —шуміли шепоти.

Військо виходило мокре на беріг і вкривало ся новою верствою порохів.

—Хлопці, не йдіть житом, а стежкою,—просив Солонина. —Гріх за людську працю. Он, ті таки пішли стежкою; пізнати зараз господарських синів.

—Ая, господарську дитину і в войську пізнаєш. Чи простий, чи саржа, все є чоловіком, лиш леда польський брат таким паном тут чинить ся, такого духа дає, що най Бог боронить... Тай зверха по селі зараз можна пізнати, які в нїм люди. От як в тім селі вчєра повиносили були нам води і молока в коновках і цєбрах і хліба і садовини, всього, що хто мав. Видно, люди там просвічені, бо й читальня і склепи руські були. Такі люди самі в войську бували і знають нашу біду...

Доходили до обдертих стріх, поломаних загород, гнилих калабань і немитих, розхрістаних людий, що вилазили з чорних хат і витріщували очи.

—А се, товариші милі, якесь голодне село!

—Тут дєсь повно старців та злодїїв... Церкви навіть не видко...

—За те коршма, он, як резиденція!

—Як ратуш, ха-ха!

На плоті спер ся обдертий хлопчище і глядить з роззявленим ротом.

—Ти, хло', а твій тато де?

—Нема!

—Таки цілком не було—розчахнув ся на леду, чи вмер у криміналі, бо виджу, цвинтар у вас малий?...

Суха як тріска і чорна як кагла жінка, образ хлопської нужди, вихилила ся з марного садку і тримала в пригорщах яблука як горіхи.

—Кілько за те, молоднице?

—Пять грейцарів!

—І ти мала би сумліне здерти від бідного жовніра пять грейцарів за ті зеленуги?

—Їж їх сама, їло би тебе гаде за стегна!

—Сховай собі на смерть! Удави ся ними! Вколола би тебе колька як комісний баґнет!....

Виходили з села.

Військо посувало ся як синій змий на тисячу ногах, стогнало під тяжкими горбами з рудою шерстю, їжило зелізе серед спеки і хмари копотів, від него парила задуха, капало змучене.

Члени тої потвори почали холітати ся, падати.

Капітан надлетів, витягнув шаблю і замахнув ся над Яковом Солониною.

—Вставай, бестійо, бо порубаю на капусту! Симулянте! Солонина не слухав.

Капітана піврала скаженість.

—Фельдфебель! Марш сюди! До рапорту сего драба!

Лікар скочив з коня, взяв вояка за руку—по хвили сказав:

—Він вже при рапортї...

ХРИСТОС У ГАРНІЗОНІ

I.

На світі земля пахла весною, день наперед ночі, а ніч наперед дня краща вибирала ся, лиш в мурах криміналів нудьга костеніла, суворий холод мертвів, неволя заціплювала зуби, кривда стогнала, сухоти розводили своє гніздо, проклони снували ся як тіни, сльози просякали із стін...

Живі на світі, йдуть по-при сі гроби, не згадають, що тут їх брат будить ся з летарґу, не згадають, що не на всьо є людське право, не в кожній карі їх правда, не розмечуть сих мурів, лиш гаморять весело, йдуть і проходять...

Смутне світло нудьгувало серед цісарських мурів як сонний дух сторожа, кліпало як виплакане око старця, з якого сльоза не впаде.

В закутку під дверми рисувала ся чака, похилені над грою в кістки.

Серед тюремних стін розложило ся на тапчанах і на землі молоде товариство, над ним блимала ліхтарня.

Деякі підплатили сторожа і той передав їм горівки, інші за дня, на роботі розкрутили тютюну й ділили ся тепер, то міняли за хліб, горівку й сірник. Скучне тепло будило ся в сій мертвій дружбі, то лягало гірким сном на тверді прічі.

— Терпи, Лесю, ади, ми всі тут терпимо.

— Не годен я, брате, не годен, не годен...

— Нема нічого сильного, ні слабого; сильне зломить ся, скрипливе колесо потягне—оба знівечать ся, нічого не доконають.

— В моім житю не було хвилі, в якій би я багнув, аби не

I. N. JAKUBOWSKY
63 Gorevale Ave.
Toronto, Ont., Canada
M6J 2H5

минала. Все було так, що я лиш хотів злітати стрімголов у пропасть, лиш аби не спиняти ся.

З иншої прічи летіли дивні слова:

—На світі жалують ся люди, що час їм минає, одні не мають навіть коли вмерти, инші втікають перед смертю як перед ворогом, а ми тут проклинаємо своє жите, що воно тягне ся як голодне літо... Але настане, братя, колись спокій—за спокоем забуте, а потому давний великий світ. Оттам спочити, там спочити! Дихає ся легко, тіни холодять чоло, задума сповіє як той сон, що кінця не має. У тім світї-сні глядають змучені герої свої душі, радять ся творчих видінь, що почати з собою? Самота скриває верхню слабість, а кує силу мовчанки, вкриває утому тіла, а сталить духа. Слово мине ся, книги перейдуть, мовчанка без слів, без письма, се бог, якого нема. Якого нема в фантазіях жидівських, ні християнських... Гей, благо тому, що дихає сонцем і ловить місяця пригорцею, без слів, без думки... Сказав би я, що не знаю, чому се так, хоч чую, чому се так, що нидію в людськїм світї, а найсолодше мені спочити в моїм власнім забутю... Ох, Боже вічної мовчанки, спокою, забутя... Навіть звірята найщирійше горнуть ся до тебе... А по-за тим хаос і вічність...

Отсі неясні слова говорив Лесь Марак лежачи.

Напротив него сидів на землі гурт і слухав. Далі під стїною дрїмав на прічи Павло Думич з ячменем на оці.

Андрій Кисіль показав на Марака і шепнув до Миколи Кармазина.

—Диви, що зробили з чоловіка. Не хотів гвера, ні муштри, ні війська видіти. Ляг на землю—не піду! каже.—Не піду і не рушу ся, але вбити мене не маєте права!—А вони впакували його тут і добивають поволи. Сироту, без батька — матери, що голову свою над книжками висушив. Лише борідка наставила ся... Достоту як замучений Христос...

До Миколи Кармазина, що з цілого гурту найбільше в Марака задивив ся, по сих словах лихе приступило.

Сидячи підняв лице в гору, прижмурих очі, став колисати ся, крутив рукою по-при коліно, наслідуюв ліру й співав про сирітку, що пішла в світ мамуні своєї шукати.

Дехто з гурту став реготати ся, неustraшимий Павло Думич, з ячменем на оці, той що нікого й нічого не бояв ся, вхопив чобіт і кинув в голову Кармазина, по сім впав знов на причу, став качати ся, вити й ревати як звір. Гурт розскочив ся, Кармазина обляла кров, але він не чув сего, лиш колисав ся і крутив рукою як на лірі й співав з цілого серця, як сирітка припала до гробу своєї мамуні і просить ся, аби взяла її д' собі.

Сльози хлинули потоком. Гіркі сльози сіромів.'

Ті, що спали, позривали ся, гурт вив і ревів за Кармазином, з казні зробило ся пекло.. До середини влетіла сторожа зі старшиною, товкла арештантів шаблями, обкладала кулаками, місила й посочила на землі обцасами. В тім неustraшимий Думич схопив ся як ранений медвідь, пірвав залізну причу з дошками легенько як ґонту і став покладати всьо довкола не питаючи, чи се старшина, чи свої. Як скажений, сліпий звір.

II.

Закровавлену казню вкрила ніч і сон. Товариш, що розважав Марака, обняв його за шию і спав разом.

О півночі встав Марака, скинув сорочку, скрутив її й поліз в гору до вікна, що було напротив. Імив ся ґратів, понишпорив кілька хвиль і спустив ся в долину.

Товариша збудив страх. Він втворив на силу очі—довкола студений льох, устелений кістками, над ними блимають ті світла, що блудять по цвинтарі й вертепах, льох отвирає ся на край світа, товариш підтягає з усеї сили лікті, підводить

голову зі сну, мало не згинє, чус стогнанє, як би скєля сотки грудий людських придавила, і западєс ся знов у чорну яму. Лише вечірнє, пїрванє слово Марака товчє ся по мїзку як острий кремїнь:

—Чи смєрть цїкава? Тим, що її таємного царства живї у бїлий дєнь не видять, а хоч вглянуть як крїзь шкалубину в пєкло, то забувають скоро. Смєрть цїкава тим, що в нїй для живих у бїлий дєнь нєма нїчого цїкавого. За тє кожний може потїшити ся, що досвїд смєрти мусить хоч раз в житю перебути на собї й тодї пїзнає ту байдужнїсть людий і свїта для себе, з якою вперєд сам вїдносив ся до инших. Бо на сїй землї мєє бути рївна вїдплата вї всїм. Хто не чув себе героєм за житя, той вїднайде в собї героїзм в передсмєртнїм спокою... Душа нє все вписана на чолї, а хоч вписана, то такими чертами, що тяжшї нераз вїд єгипетської азбуки... Житє в бїлий дєнь, мїж людьми—сє нє історїя душї... Мїж живими нєодна струна мєєї душї лишила ся...

Свїт будив ся, рожева зоря заглянула легєсєнько крїзь трати, товариш переходив із сну в досвїтнї марєва. З нєба синє поволї бїла тїнь, всуває ся крїзь вїкно, сходить низше, сак що лиш голова марєвїє. Голова похилена над сумерком вхоу, на нєї паде досвїтнє зарєво чим раз яснїйше. Вїн глядить в тє диво, нє годєн пробудити ся, нї розпїзнати вїдїня вїд правди, а постать все яснїйша і бїлий порошок довкола її голови сїє. На свїтї жайворонок озвав ся. Диво чарує арештанта, з далєкої казнї долїтає сїв:

—Хри-стос во-скрє-сє із мє-єртвих!...

**ЧИ ВИ Є ПЕРЕДПЛАТНИКОМ
“НАРОДНОЇ ВОЛІ” ?**

**Коли ще сеї часописи не передплатуєте,
то зачніть передплатувати її сейчас.**

“НАРОДНА ВОЛЯ” є одною з найбільших українських часописий в новім і старім краю.

“НАРОДНА ВОЛЯ” виходить три рази тижнево
— в вівторок, четвер і суботу.

“НАРОДНА ВОЛЯ” подає цікаві новини американські і краєві, суспільно-наукові розвідки і все, що дотичить життя українського робочого народу в Америці і на Україні.

ПЕРЕДПЛАТА ВІНОСИТЬ:

В Злучених Державах на цілий рік \$2.50

В Злучених Державах на пів року \$1.25

До Канади і Старого Краю на цілий рік . . . \$3.00

До Канади і Старого Краю на пів року . . . \$1.50

Гроші належить вислати враз з замовленням на поштовий або експресовий моні-ордер або в режістрованім листі на адресу:

NARODNA WOLA

524-530 Olive Street,

Scranton, Pa.

РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ

Се правдива українська народна робітнича організація в Америці.

Заснована вона доперва з кінцем 1910 року, а вже числить тисячі членів по всіх закутинах широкої американської землі.

Руський Народний Союз поставив собі цілю згуртувати всіх Українців в Америці без огляду на їх переконання релігійні та політичні та нести їм поміч моральну і матеріальну.

Вступайте до Р. Н. Союзу і ви сей час. Єслиж нема відділу Руського Народного Союзу у вашій місцевости, постарайте ся самі такий відділ у себе заложити.

Лише пять членів потреба щоби з'організувати відділ.

Пишіть на таку адресу:

RUTHENIAN NATIONAL UNION

524-530 Olive Street, Scranton, Pa.